คุณแม่แก่น อนุสรณ์

อนุสรณ์

การฌาปนกิจศพ

คุณแม่แก่น กำแพงเศรษฐ

ณ

วัดกำแพงใต้

ตำบลบ้านสิงห์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

วันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

[illegible]

[illegible]

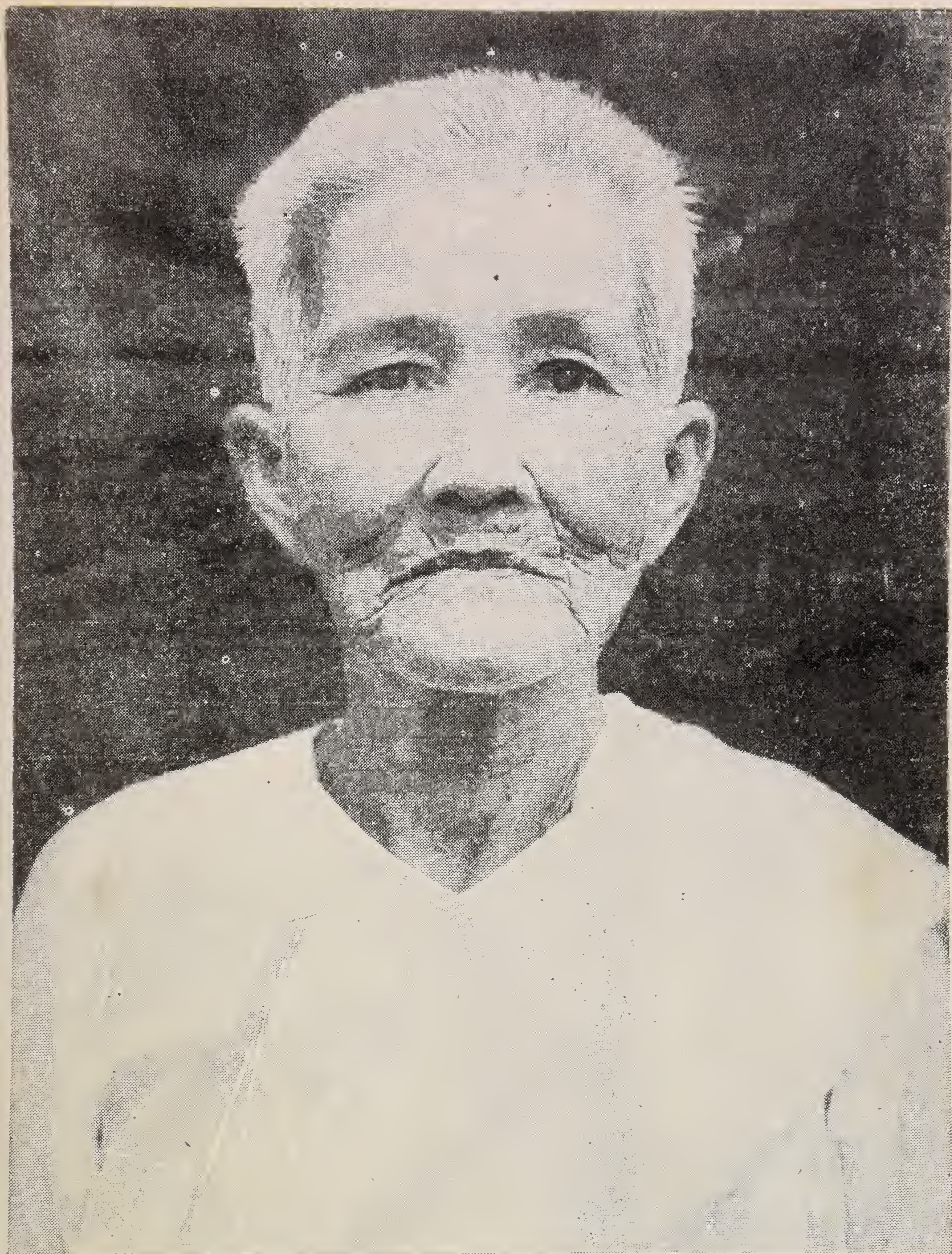
[illegible]

แล

[illegible]

[illegible]

๑๒๕๗ [illegible] ๖ [illegible]

คุณแม่แก่น กำแพงเศรษฐ

ชาตะ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑

มรณะ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙

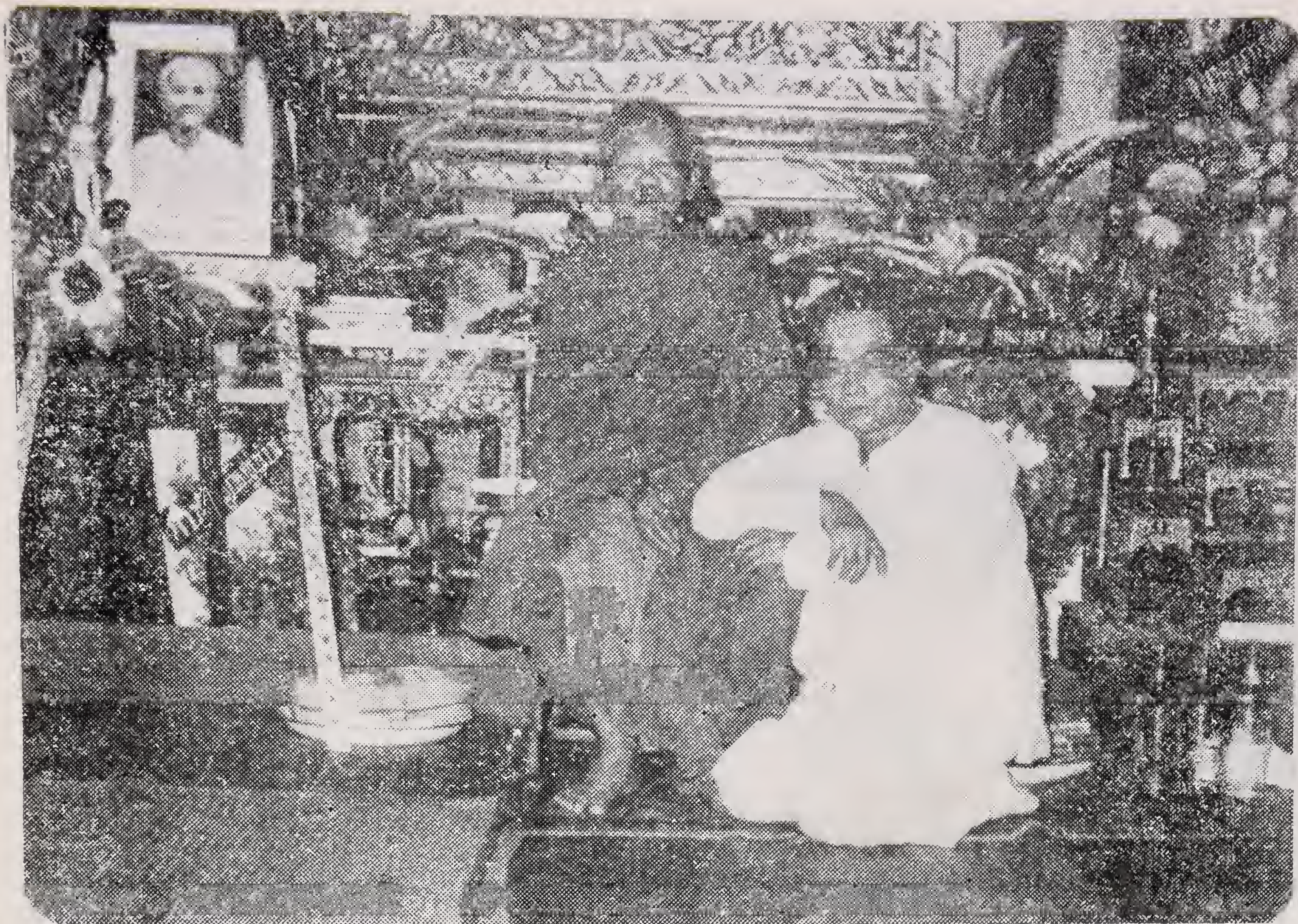
มอบ สวัสดิ์ หอมบุปผา เพื่อนรัก ขอบคุณ

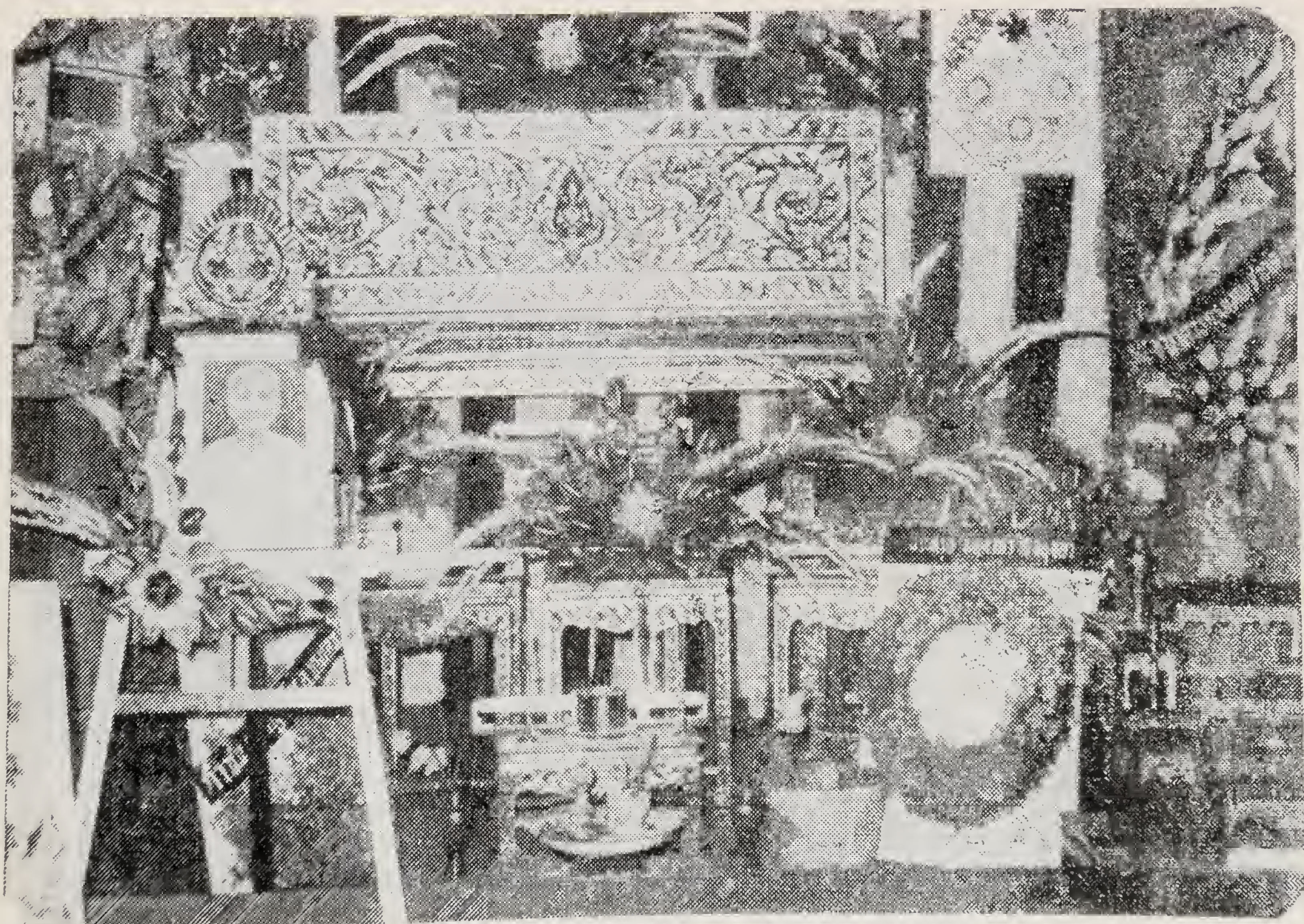
ถ่ายกับบุตรชายเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๑๙

ถ่ายกับลูก หลาน เหลน เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๑๙

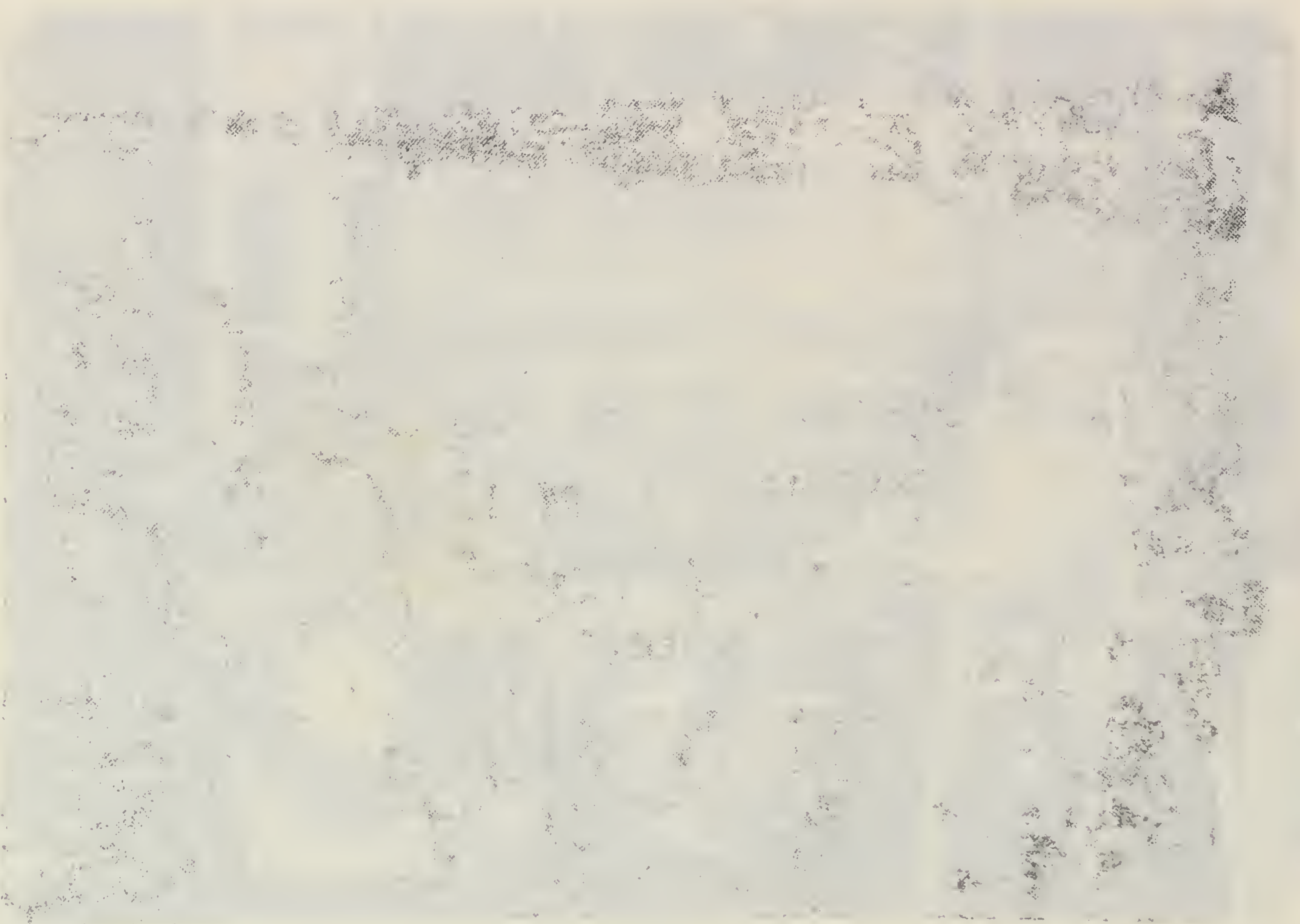

พระครูธรรมรัตนคุณ เจ้าคณะอำเภอโพธารามกับบุตรชาย วันสวดพระอภิธรรม

หีบทองตั้งศพคุณแม่

บรรดาลูก หลาน เหลน และญาติสนิท

เคลื่อนศพไปเก็บ ณ วัดกำแพงใต้

ส่งหลานชายไปศึกษาสหรัฐอเมริกา สิงหาคม ๒๕๑๑

อาบน้ำให้แม่วันตรุษสงกรานต์

อาคารโรงเรียนประชาบาลตำบลกำแพง **"กำแพงวิทยาคาร"** ซึ่ง นายป๊อ กำแพงเศรษฐ กำนันเป็นผู้ริเริ่มการก่อสร้าง พระอธิการ เล็ก ธมฺมสรุส. เจ้าอาวาสวัดกำแพงใต้ เป็นผู้อุปการะ สร้างเสร็จเมื่อ ๑๘ มีนาคม ๒๔๗๘ คุณแม่เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยเหลือเดี่ยในการก่อสร้าง

(อาคารเรียนหลังนี้รื้อและสร้างเป็นหอประชุมอยู่หน้าอาคารเรียนถาวร ในปัจจุบัน)

ถ่ายกับบุตร หลาน เหลน วันสงกรานต์ พ.ศ. ๒๕๑๖

เจ้าภาพขอขอบพระคุณทุกท่านที่สละเวลามาในงานรดน้ำศพ สวดพระอภิธรรมบรรจุศพ ตลอดจนงานประชุมเพลิงในวันนี้ หากมีสิ่งใดขาดตกพร่อง ขอได้โปรดประทานอภัยด้วย

๔ ธันวาคม ๒๕๒๐

2

ประวัติ

คุณแม่แก่น กำแพงเศรษฐ

คุณแม่ แก่น กำแพงเศรษฐ เป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายคิ้ว นางเป้า แซ่คู เกิดที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เมื่อวันเสาร์ ปีชวด ตรงกับ พ.ศ.-๒๔๓๑ ภายหลังการอพยพมาอยู่ที่บ้านน้ำหัก ตำบลบ้านสิงห์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน รวม ๑๒ คน ดังนี้:–

๑. นางแบ้น แซ่อึ้ง
๒. นายแน่น แซ่คู
๓. นางแก่น กำแพงเศรษฐ
๔. นายทัต แซ่คู
๕. นายตาบ แซ่คู
๖. นายผูก แซ่คู
๗. นายตุ่น แซ่คู
๘. นางฮุ่น อารีย์รัตน์
๙. นายถิน แซ่คู
๑๐. ถึงแก่กรรมตั้งแต่เล็ก ๆ
๑๑. นางท้อ แซ่อื้อ
๑๒. นางฮวย เพ็งปาน

ทั้ง ๑๒ คน ขณะนี้เหลือชีวิตอยู่เพียงคนเดียว คือ หมายเลข ๑๑ นางท้อ แซ่อื้อ

คุณแม่ทำการสมรสกับนายป๊อ กำแพงเศรษฐ กำนันตำบลกำแพง (ขณะนี้ยุบรวมกับตำบลบ้านสิงห์) มีบุตร-ธิดา รวม ๗ คน ดังนี้ :–

๑. ด.ญ. ตังกวย กำแพงเศรษฐ ถึงแก่กรรม

๒. น.ส. บุญจัน กำแพงเศรษฐ ,,

๓. นายวิชาญ กำแพงเศรษฐ

๔. นางยี่สุ่น อินทมาตร์

๕. นายสมบูรณ์ กำแพงเศรษฐ

๖. นางน้อย คูสุรัตน์

๗. นางบังอร สาลีติด

นอกจากนี้มีบุตรธิดาต่างมารดาอีก คือ :–

๑. ร.ต.อ. สิงห์ กำแพงเศรษฐ

๒. นายนรชัย กำแพงเศรษฐ

๓. นายสาย กำแพงเศรษฐ

๔. นางหนู พวงนวม

คุณแม่ได้เริ่มป่วยโดยบวมที่คอทั้งสองข้าง ตั้งแต่ต้นเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๙ รับประทานอาหารไม่ได้ แพทย์โรงพยาบาลราชบุรีได้พยายามเยียวยาอย่างดีที่สุด แต่ก็สุดวิสัย บุตรธิดาได้นำท่านกลับบ้าน ท่านได้สิ้นชีวิตอย่างสงบ เมื่อเวลา ๒๒.๔๕ น. ของวันศุกร์ที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ สิริรวมอายุได้ ๘๔ ปี.

4

คำไว้อาลัย คุณแม่แก่น กำแพงเศรษฐ

(อ่านในวันบรรจุศพที่วัดกำแพงใต้ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๙)

คุณแม่แก่น เกิดเมื่อวันเสาร์ ปีชวด ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๑ ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายคิ้ว นางเป้า แซ่คู มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันราว ๑๒ คน เมื่อคุณแม่อายุราว ๒๐ ปี ได้ทำการสมรสกับคุณพ่อป๊อ กำแพงเศรษฐ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๙ ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นกำนันตำบลกำแพง คุณพ่อได้ร่วมชีวิตอยู่กับคุณแม่ประมาณ ๒๐ ปี ก็ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ด้วยโรคไส้ติ่งอักเสบเพราะได้รับการกระทบกระเทือนโดยกระโดดลงจากศาลาวัดไล่จับคนร้ายกระชากสร้อย ในงานทอดกฐินวัดบางลาน คุณแม่มีบุตรธิดากับคุณพ่อรวม ๗ คน ถึงแก่กรรมไป ๒ คน คงเหลือปัจจุบันรวม ๕ คน

สมัยโน้นหมู่บ้านชนบทของเราถูกขนานนามจากชาวตลาดโพธาราม ว่า **บ้านป่า** ซึ่งก็ไม่ผิดความจริงนัก เพราะโจรผู้ร้ายชุกชุม การไปมาหาสู่ไม่สะดวก ขาดการศึกษาเล่าเรียน โอกาสที่จะติดต่อกับโลกภายนอกเป็นไปด้วยความยากลำบาก ยามเจ็บป่วยก็รักษากันตามบุญตามกรรม มีการข่มเหงรังแกกันตามชอบใจ บางคนไม่ประกอบสัมมาอาชีวะไร้ศีลไร้ธรรม เมื่อคุณพ่อดำรงตำแหน่งกำนันนายตำบล ได้ร่วมมือกับพนักงานฝ่ายปกครองมีอำเภอ ตำรวจ ทำการปราบปรามกันอย่างเข้มแข็ง เด็ดขาด รวมทั้งปราบปรามการพนัน อาทิ หวย ก.ข. โปปั่น เหล้าเถื่อน ฝิ่นเถื่อนดังนั้นจึงมีเจ้าพนักงานทุกฝ่ายมานอนค้างที่บ้านเป็นแรมเดือน เป็นเวลาหลายปี นอกจากนี้คุณพ่อได้ริเริ่มสร้างโรงเรียนประชาบาลถาวร ซึ่งกระทรวงธรรมการในสมัยนั้นตั้งชื่อว่า โรงเรียนกำแพงวิทยาคาร ปัจจุบันอาคารเรียนหลังนี้ได้ชำรุดทรุดโทรมจึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเป็นหอประชุม ซึ่งท่านทั้งหลายคงจะได้เห็นอยู่แล้ว ณ เบื้องหน้าศาลาหลังนี้ คุณแม่ได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการ

ต้อนรับขับสู้ตลอดจนเป็นกำลังแรงกำลังใจในฐานะแม่บ้าน โดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป ในสมัยนั้นโดยเฉพาะผู้ที่มีอายุมากพอสมควรซึ่งได้มาอยู่ ณ ที่นี้คงจะพอจำได้และนึกออก

ชีวิตส่วนตัวของคุณพ่อคุณแม่ ในเบื้องต้น ได้ก่อร่างสร้างตัวด้วยความขยันขันแข็งเหนื่อยยาก คุณพ่อต้องขุดสวน ทำไร่ ปลูกผัก คุณแม่ต้องตื่นแต่ดึกลุกแต่เช้า หาบหมากหาบพลูไปแลกข้าว ได้ร่วมกันสร้างฐานะความเป็นอยู่ในครอบครัวเป็นปึกแผ่น เป็นบุญกุศลแก่บุตรธิดาและสาธารณชนสืบมาจนถึงบัดนี้

ในด้านศาสนาและการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์นั้น คุณแม่มิได้เคยว่างเว้น วัดไหนบอกงานมาต้องไปร่วมหรือส่งเงินไปทำบุญ ปีหนึ่งก็ถือศีลโดยรับประทานอาหารเจตลอดมา ในสมัยนั้นภาวะการเงินตกต่ำเงินหายากที่สุด แม้กระนั้นคุณแม่ก็มีจิตศรัทธาอย่างแรงกล้า โดยบริจาคเงินสมทบก่อสร้างโรงเรียนประจำอำเภอโพธาราม (โพธาวัฒนาเสนี) ขณะนี้ยังปรากฏ-ชื่ออยู่ที่แผ่นป้ายทองของโรงเรียน

คุณแม่เป็นผู้มีอุปนิสัยสุขุม เยือกเย็น มีเมตตากรุณาต่อญาติมิตรและเพื่อนบ้านโดยทั่วไป บุตรหลาน ญาติมิตร หรือคนที่เคยให้ความอุปการะคนใดได้ดีมีสุขแค่ไหนท่านไม่เคยแสดงเจตนาอยากได้ใคร่ดีใดๆจากเขาเหล่านั้นทั้งสิ้น ท่านได้แต่แอบสรรเสริญ นิยมชมชื่นปลาบปลื้มปีติในบุญของลูกหลานเพียงวาจาตามประสาคนมักน้อยและสันโดษ ซึ่งเป็นอุปนิสัยประจำตัวของท่าน เมื่อคุณพ่อหาชีวิตไม่แล้วก็ได้ดำรงตนเป็นหลักชัยของบุตรธิดาหรืออีกนัยหนึ่งทำหน้าที่ทั้งพ่อบ้านและแม่เรือน อุปการะบุตรหลายคนให้มีการศึกษาดีมีครอบครัวดีตามควรแก่ฐานะของแต่ละคน คุณสมบัติที่ได้กล่าวมาโดยย่อนี้นับเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญเจริญพรอย่างสูงส่ง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบปราน โดยปกติท่านมีร่างกายแข็งแรงไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วย แม้จะมีอายุ

ลุล่วงถึงเกือบ ๙๐ ปี ต่อมาเมื่อปลายเดือน ตุลาคม ๒๕๑๙ เริ่มป่วยโดยพุพองที่ผิวหนังด้านหลังร่างกายอ่อนแอลงอย่างผิดปกติ บุตรธิดาจึงได้นำส่งโรงพยาบาลจังหวัดราชบุรี เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ แพทย์ได้ตรวจพบว่ามีโรคร้ายเกิดขึ้น สุดวิสัยที่จะเยียวยา อาการมีแต่ทรงกับทรุด จึงได้นำกลับมารักษาพยาบาลที่บ้านเมื่อวันอังคารที่ ๒๓ พฤศจิกายน๒๕๑๙เมื่อมาอยู่บ้านได้นิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์ โดยอาราธนาให้พระคุณเจ้า สวดพระปริตบทโพชังฌังคะปริตตัง ๓ คืน แล้วจัดสังฆทานถวาย ในส่วนลึกของจิตใจลูกหลานในขณะนั้นคิดว่าคุณแม่จะไม่มีโอกาสได้ถวายสังฆทาน เพราะอาการท่านทรุดลงทุกที แต่ด้วยกุศลผลบุญที่ท่านได้บำเพ็ญมาเป็นเวลายาวนานท่านก็ยังมีอายุอยู่จนถึงวันศุกร์ที่ ๒๖ คือตอนเช้าได้ถวายสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ทัน เสมือนเป็นการทำบุญครั้งสุดท้ายในชีวิตนี้ของท่าน เมื่อพระกลับแล้วอาการป่วยของคุณแม่กระเตื้องขึ้นเล็กน้อยแต่พอตอนค่ำวันนั้นอาการป่วยกับทรุดหนักลงไปอีก จนถึงเวลา ๒๒.๔๕ น. ท่านก็ได้จากโลกนี้ไปโดยสงบท่ามกลางอากาศที่หนาวเย็น สิริรวมอายุได้ ๘๙ ปีเศษ

พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในบท **'อภิณหปัจจเวกขณ์"** ว่า

๑. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

๒. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้

๓. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

๔. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เราต้องพลัดพรากจากของรัก ของชอบใจทั้งสิ้น

๕. ควรพิจารณาทุก ๆ วันว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจัก

ได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว

คุณแม่ก็หนีหลักที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ไม่พ้น บัดนี้ท่านก็ได้ล่วงลับไปแล้ว ขอให้ดวงวิญญาณของคุณแม่จงไปสู่สุขคติและเสวยสุขคติในสัมปรายภพชั่วกาลนาน

คณะบุตร–ธิดา และญาติมิตร ขอกราบขอบพระคุณทุกๆท่านที่มีกุศลจิตมาร่วมไว้อาลัยในการเก็บศพครั้งนี้ หากมีการขาดตกบกพร่องในการต้อนรับด้วยประการใดก็ตามขอกราบอภัยไว้ ณ ที่นี่ด้วย ด้วยเดชะแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยตลอดสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีเทพาอารักษ์ จงปกป้องคุ้มครองให้ทุกท่านถึงพร้อมด้วยจตุพิธพรชัยทุกประการเทอญ

อนึ่ง บุตร–ธิดา ได้ซื้อหีบลายทองบรรจุศพดังที่ท่านได้เห็นอยู่นี้ในราคา ๑๐,๒๐๐ บาท เมื่อฌาปนกิจท่านเสร็จแล้วก็ขอยกให้วัดนี้ใช้เป็นสาธารณกุศลต่อไป

8

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคยกับโยมน้ำหญิงแก่น กำแพงเศรษฐ เป็นอย่างดี โยมน้ำหญิงแก่น เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านเป็นผู้มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารีย์แก่เพื่อนบ้านเรือนเคียงเป็นอย่างดียิ่ง ท่านเป็นที่รักและนับถือของเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นอันมาก เมื่อท่านถึงแก่กรรมแล้ว บรรดาบุตรธิดาของท่านได้ตั้งศพท่านไว้ที่บ้านเพื่อบำเพ็ญการกุศล ข้าพเจ้ามีโอกาสไปร่วมในงานบำเพ็ญกุศลครั้งนั้นด้วย ได้เห็นบรรดาญาติพี่น้องของท่านทั้งบ้านใกล้บ้านไกลทั้งแขกผู้มีเกียรติทั้งหลาย ที่เป็นพรรคพวกเพื่อนฝูงและผู้ที่รักนับถือในบุตรธิดา ของท่าน ต่างก็พากันมาร่วมบำเพ็ญกุศลและมาเยี่ยมและมาเคารพศพท่านอย่างมากมายเป็นพิเศษ บนเรือนที่เป็นสถานที่ตั้งศพท่านก็ว่ากว้างมากอยู่แล้ว ลานบ้านก็ว่ากว้างมากอยู่แล้วก็แออัดไปด้วยประชาชน ที่มาร่วมในงานบำเพ็ญกุศลและเยี่ยมเคารพศพท่านแน่นไปหมด ทั้งนี้ก็ด้วยผลคุณธรรมความดีของท่านที่กระทำแต่กรรมดีไว้นั่นเอง

บัดนี้โยมน้ำหญิงแก่น กำแพงเศรษฐ ท่านได้ลาโลกนี้ไปแล้ว ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามสภาพของสังขาร เมื่อมีเกิดเบื้องต้น ก็มีแปรไปท่ามกลาง มีแตกสลายเป็นที่สุด โยมน้ำหญิงแก่นแม้ท่านลาจากโลกนี้ไปแล้วก็ตาม แต่คุณธรรมความดีของท่านที่ท่านได้สร้างสมไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่เป็นเหตุให้พวกเราทั้งหลาย มีลูก หลาน เหลน ญาติสนิท มิตรสหาย ผู้ที่มีความเคารพนับถือในท่านมีความอาลัยรักและระลึกถึงท่านอยู่มิรู้ลืม

ขอดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ ของโยมน้ำหญิง แก่น ซึ่งอุบัติแล้วในสัมปรายภพ จงประสพสุขคติทิพยสมบัติ ควรแก่คติวิสัยในภพนั้นๆ เถิด

(พระครูธรรมรัตนคุณ)

เจ้าคณะอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

9

แม่กับผม

นับแต่คุณแม่เสียชีวิตลงเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ พวกลูก หลาน เหลน และญาติๆ เห็นพ้องต้องกันว่า ควรเก็บศพคุณแม่ไว้ชั่วระยะหนึ่งก่อน แล้วค่อยทำการฌาปนกิจ เมื่อโอกาสอำนวยแต่ไม่ควรเกิน ๑ ปี

วันเวลาผ่านมาด้วยความรวดเร็ว ก่อนกำหนดงานฌาปนกิจศพคุณแม่ ผมนอนนึกคิดอยู่หลายเดือนว่า ผมควรทำอะไรสักอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นที่รำลึกถึงคุณงามความดีอันเลิศล้นสูงส่งของคุณแม่ที่มีต่อผมและลูกๆ ทุกคน ซึ่งบัดนี้ท่านได้จากไปแล้วตามธรรมดาอันมีแก่สัตว์โลกทั้งปวง คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่สุดนึกได้ว่านอกจากจะแสดงออกซึ่งกตเวทีในด้านอื่นๆ ตามความสามารถของพวกเรา แล้วควรจัดทำหนังสือเป็นอนุสรณ์แก่ท่านแม้จะไม่ดีเด่นดังใจนึก แต่ผมก็ภาคภูมิใจที่สุด ที่หนังสือเล่มนี้ปรากฏแก่สายตาของพรรคพวกเพื่อนฝูงญาติมิตร ตลอดผู้ที่เคารพนับถือโดยทั่วไป

แม่มีบทบาทกับพวกเราลูกๆ อย่างลึกซึ้งแน่นหนาสุดที่จะพรรณนา เพราะเตี่ยได้จากพวกลูกๆไปเมื่อเดือนกันยายน ๒๔๗๗ ขณะที่บุตรชายคนโตอายุราว ๑๗ ปี ลดหลั่นกันลงมาถึงคนสุดท้องเพียง ๗ ปี คุณแม่จึงเป็นหลักชัยสิ่งเดียวที่พวกเรามีอยู่ตลอดมาจนท่านสิ้นอายุขัย

เมื่อเตี่ยถึงแก่กรรมนั้น ผมอายุ ๑๒ ปีเศษ กำลังเรียนหนังสืออยู่ชั้นมัธยมปีที่ ๒ ของโรงเรียนประจำอำเภอโพธาราม "โพธาวัฒนาเสนี" ผมไม่ประสีประสาอะไรเลย เอาแต่ร้องไห้เป็นแรมเดือนโดยเฉพาะตอนเย็นที่ฝนตกฟ้าร้อง ซ้ำพาลจะออกจากโรงเรียนด้วย ขณะนั้นไม่มีใครจะบอกเล่าอะไรผม มีแต่แม่

เพียงผู้เดียว ทั้งที่ท่านก็อ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือไม่ได้ แต่ท่านมองการณ์ไกลถึงกาลข้างหน้า ปลุกปลอบอ้อนวอนผมให้เรียนต่อ บอกว่าผมจะได้เป็นที่พึ่งของแม่เมื่อเติบใหญ่ ผมจำได้ว่าเมื่อเตี่ยกลับจากประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านที่อำเภอ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ได้บอกกับผมต่อหน้าแม่ว่าต้องให้ผมเรียนหนังสือเก่ง ๆ โตขึ้นจะได้เป็นผู้แทนราษฎร ข้าหลวง นายอำเภอ เป็นจ้าวคนนายคน สุขสบายกว่าพ่อแม่ซึ่งเหนื่อยยากลำบากกายตามที่ลูกเห็นอยู่นี้ แม่จำคำพูดของเตี่ยไว้ได้อย่างแม่นยำ จึงยืนหยัดให้ผมเรียนหนังสือต่อให้จงได้ พร้อมกับให้กำลังใจว่าแม่จะหาเงินส่งเสียให้เล่าเรียนจนถึงที่สุด ความที่ผมรัก สงสาร เห็นใจแม่ ผมจึงยอมกลับไปเรียนหนังสือต่ออย่างไม่ค่อยเต็มใจนัก พอโรงเรียนหยุดผมกลับมาบ้านก็ดื้อดึงไม่ค่อยจะกลับไป แม่ต้องพาผมจากบ้านเดินไปส่งถึงกลางทุ่งหนองศาลาห่างบ้านราว ๓–๔ กิโล แม่เป็นผู้หญิงท่านก็ส่งได้เพียงแค่นั้น ผมจำต้องผละจากแม่ทั้งน้ำตาเดินข้ามทุ่งตัดเข้าตลาดโดยลำพังคนเดียว แม่ยืนดูผมจนกว่าจะละสายตา ส่วนผมก็เดินไปพร้อมกับเหลียวหลังกลับมาดูแม่ ผมคิดถึงภาพเก่า ๆ ระหว่างแม่กับผมยังสะท้อนใจอยู่ไม่หายจนบัดนี้ ผมเข้าใจแม่ดีว่าคงห่วงผมที่ต้องเดินข้ามทุ่งข้ามท่าไปโรงเรียนแต่ผู้เดียว ทั้งที่มีอายุเพียง ๑๒ ปีเศษ ความปรารถนาและหวังดีของท่านก็เป็นผลดีแก่ชีวิตของผมสืบมาจนบัดนี้ แม้นว่าจะไม่ได้ดังที่เตี่ยปรารถนา ผมก็พอแสวงหาความสุขได้ตามควรแก่อัตภาพ

เมื่อค่อยหายทุกข์โศรกในมรณะกรรมของเตี่ยแล้วพวกเราแม่ลูกต่างก็ช่วยกันคิดอ่านประกอบการทำมาหากินต่อไป เท่าที่พอจะทำได้ แม่ชอบปลูกพลู เก็บพลูขาย พวกลูก ๆ ช่วยกันตัก

น้ำรดพลู การตักน้ำรดต้นพลูกินกับหมาก สมัยก่อนเป็นงานหนักพอดู เพราะต้องโพงน้ำขึ้นจากบ่อ เทใส่ครุ หาบไปรดต้นพลู แต่ละต้นอย่างน้อยวันละครั้ง กว่าจะเสร็จใช้เวลา ๒-๓ ชั่วโมงทุกวัน นอกจากนี้ก็ทำไร่ข้าวโพด ถั่ว งา เผือก มัน กล้วย อ้อย ผักต่างๆ เลี้ยงหมู เป็ด ไก่ อันเป็นอาชีพที่ชาวชนบท แถบบ้านเรานิยมทำในสมัยนั้น ลูกผู้หญิงคือ เจ๊ยี่สุ่น น้อย กิมฉั่นหรือบังอร เหนื่อยมากเพราะต้องช่วยแม่ทำงานทุกอย่าง ส่วนพี่ทองคำก็เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงปกครองดูแลน้องร่วมกับแม่แทนเตี่ย เดชะบุญที่เราไม่ต้องทำนาเพราะเตี่ยสะสมที่ดินไว้พอสมควรให้คนอื่นเช่าไปทำ ได้ข้าวมาพอยังชีพไม่เดือดร้อน สำหรับผมออกจะสบายกว่าเพื่อน เพราะทุกคนเห็นว่าต้องไปเรียนหนังสือ พี่น้องและแม่คงจะเอ็นดูใช้งานผมน้อย แม้กระนั้นผมก็พยายามช่วยงานเท่าที่จะช่วยได้ เช่นไปตวงข้าวกับแม่ ประเภณีตวงข้าวสมัยก่อน ผู้เช่าทำนาหรือกู้เงินไป พอนวดข้าวเสร็จ เจ้าของนาต้องเอาเกวียนไปบรรทุกข้าวเปลือกที่บ้านคนเช่า ผมกับแม่ตื่นตอนดาวหางขึ้นประมาณ(๐๔.๐๐ น.) ท่ามกลางอากาศหนาวเย็นของเดือนธันวาคมถึงมกราคม ผมนั่งเกวียนไปกับแม่และกู๋ (น้องของแม่) โดยอาศัยแสงดาวแสงเดือนเป็นเครื่องนำทาง แม่ยังชี้ให้ผมดูดาวและเดือนบนท้องฟ้าและบอกชื่อดาวต่างๆ ผมบอกแม่ว่าดาวดีกว่าแสงตะเกียง เพราะสว่างกว่า แม่บอกว่าแสงตะเกียงหรือแสงไต้ดีกว่าเพราะเราใช้ประโยชน์ได้ ดาวเดือนแม้จะสว่างแต่ก็อยู่สูงสุดเอื้อม ลูกอย่าไปคิดถึงและนำมาเปรียบเลย ผมไม่ออกความเห็นเพราะคิดไม่ออกว่าคำพูดของแม่หมายถึงอะไร เพิ่งคิดได้เดี๋ยวนี้ว่าเป็นความจริงที่สุด การไปตวงข้าวแต่ละครั้งกว่าจะกลับถึงบ้าน เอาข้าวเปลือกเก็บขึ้นยุ้งเรียบร้อยก็ราวครึ่งค่อนวัน ถึงแม้จะเหนื่อยแต่ก็เป็นงานที่สนุกมากในความรู้สึกของผมในขณะนั้น นอกจากนี้แม่ถนัดหาบหมากหาบพลูไปแลกข้าวตั้งแต่สมัยอยู่กับเตี่ยใหม่ๆ คือเดินทางจากบ้านไป แถบท่ามะขาม สามเรือน บางป่าระยะทางไกลโข ทางคมนาคมก็ไม่สะดวก

เหมือนปัจจุบัน ทั้งไม่มีรถไม่มีเรือหรือเครื่องทุ่นแรงใดช่วย อายศัยกำลังกายอย่างเดียว ผมยังเด็กมากเห็นแต่ท่านหาบข้าวและของกินของใช้กระจุกกระจิกกลับมาด้วยความเหน็ดเหนื่อยอิดโรย ส่วนผมก็สนุกไปตามประสาเด็กเล่นหยอดหลุม ทอยกอง เป็นหัวหน้าชุมนุมเด็กแถบบ้านนับสิบคนให้ต่อยกันเป็นคู่ๆแล้วแจกรางวัล บางทีก็ออกไปขี่ม้าเลี้ยงวัวเป็นที่สนุนสนานสำราญใจยิ่งนัก

แม่หยุดหาบของไปแลกข้าวเมื่อผมโตพอสมควร ประกอบกับขาบวมเดินเหิรไม่ได้ หมอแผนโบรณว่าถูกของ(หมายถึงคนปล่อยของมาทำร้ายตามความเชื่อถือทางโชคลาง) ท่านนอนป่วยอยู่หลายเดือน เมื่อหายแล้วขาเดินไม่ปกติเหมือนแต่ก่อน ตอนท่านค่อยทุเลาป่วย ผมนอนคุยกับท่านเสมอๆ ท่านเล่าเรื่องอะไรต่ออะไรให้ฟังมากมาย เช่นเรื่องเตี่ยไปยิงกับผู้ร้าย เรื่องช้างเกเรชื่ออ้ายบัวบาน อาละวาดฆ่าผู้คนที่ทุ่งบ้านเราโดยมันจับขาคนสองข้างฉีกออกจากกัน ต้องขุดหลุมพลางเอากระดานพาดปากหลุม แล้วใช้คนล่อให้มันวิ่งตามจนตกลงไปในหลุม แล้วผู้คนก็ช่วยกันฆ่ามันจนตาย ตลอดจนเล่าประวัติการตั้งชื่อลูกของทุกคน ตั้งแต่คนโตสุดเรื่อยมาถึงคนเล็ก แต่ละคนมีเรื่องที่น่าขบขันทุกคน เฉพาะผมท่านบอกว่า "เอ็งนะทำไมมีชื่อว่าสมบูรณ์ แม่จะบอกให้" ท่านเล่าต่อไปว่า "วันหนึ่งแม่ไปแลกข้าวเห็นตำรวจจับพวกปล้นหลายคน หัวหน้าพวกปล้น รูปร่างอ้วนท้วน ขาวใหญ่ชื่อสมบูรณ์ แม่ติดใจว่ารูปร่างดีเลยเอาชื่อมาตั้งเป็นเป็นชื่อเอ็ง" ประวัติชื่อของผมทั้งหน้ารักและน่ากลัวทีเดียว

เมื่อพวกลูกๆ เติบใหญ่มีเหย้ามีเรือนเป็นฝั่งเป็นฝากันหมดแล้ว ท่านก็เป็นจุดรวมของลูก ๆ ท่านอนาทรร้อนใจในความทุกข์สุขของลูกหลานทุกคน ท่านปรารภเสมอว่าอยากเห็นลูกอยู่บ้านหลังคามุงกระเบื้อง (สมัยก่อนบ้านเรือนส่วนมากมุงหลังคาจาก) ตรุษสารทจีนและตรุษสงสรานต์พวกลูกๆ จัดของไปไหว้เตี่ยพร้อมกับไหว้แม่ ผมกราบแม่ นอนหนุนตักแม่

ล้อเลียนท่านโดยนอนทำท่าดูดนม ท่านยังเคยพูดหยอกล้อผมเสมอว่า "เอ็งโตเพราะนมแม่นะ รู้หรือเปล่า" ผมไม่ตอบท่าน คิดแต่เพียงในใจว่า โธ่แม่ใครเล่าจะไม่รู้ ผมเป็นลูกคนเดียวที่จากแม่ตั้งแต่เด็ก ๆ จากไปเรียนหนังสือ จากไปรับราชการจังหวัดต่าง ๆ ไกลบ้าง ใกล้บ้าง เช่น ตราด นราธิวาส สงขลา ชลบุรี สมุทรสาคร ท่านต้องไปเยี่ยมเยียนผมทุกแห่ง ครั้งหนึ่งท่านตกอกตกใจมากถึงกับร้องไห้เมื่อมีคนมาบอกว่าหนังสือพิมพ์ทั้งจีนและไทยลงข่าวว่า ผมถูกยิงตายที่นราธิวาสเรื่องไปจับฝิ่น ไม่ทราบว่าเอาข่าวที่ไหนมาลง มีพรรคพวกทางชลบุรีเต๊ยเงินช่วยงานศพผมมาแล้ว ผมโมโหที่สุด แต่ผู้หลักผู้ใหญ่บอกว่าอย่าไปโกรธเคืองใคร อย่างนี้ดีผีให้แรงจะบุญมั่นขวัญยืน

เรื่องของแม่มีอีกมากมายก่ายกอง ถ้าจะเขียนกันก็คงไม่จบสิ้น ท่านก็เหมือนแม่ทั่วไป ที่มีความห่วงใย รักใคร่ หวังดีต่อลูกทุกคน สำหรับผมนั้นพิเศษกว่าลูกคนอื่น ๆ คงคิดว่าผมอยู่ไกล จึงเป็นห่วงผมมาก เคยไปตามผมในกรุงเทพฯกับน้อย (น้องสาว) เพราะผมหายตัวไปเป็นปีโดยไม่ติดต่อมาทางบ้าน ผมไม่ควรทำให้ท่านลำบาก เหตุผลคือแม่กับน้อยไม่เคยไปกรุงเทพฯเลย ผมได้ดีมีสุขท่านก็ภาคภูมิใจโดยเฉพาะเมื่อมีใครกล่าวขวัญถึงผมในทางดี รวมทั้งลูกคนอื่น ๆ ด้วย

ปกติคุณแม่มีสุขภาพพลานามัยแข็งแรง เพราะท่านออกกำลังกายเสมอ เช่นทำงานบ้าน ขุดดิน พื้นหญ้า ปลูกผัก เก็บพลูและงานบ้านอื่นๆ จิปาถะ เดินไปไหนต่อไหนไกล ๆ กินได้นอนหลับ นับเป็นเวลาเกือบ ๒๐ปี ที่ผมย้ายจากราชบุรีไปอยู่ไกล เพิ่งมาอยู่ใกล้คือที่นครปฐม เดือนสองเดือนไปกราบไหว้ท่านครั้งหนึ่ง เห็นท่านอยู่อย่างปกติสุขไม่มีวี่แววของการเจ็บป่วย ผมนึกในใจว่าท่านจะต้องมีอายุยืนยาวใกล้ ๑๐๐ ปี เพราะท่านเคยบอกผมว่าคนที่มีตีนผมขึ้นชิดใบหูอย่างแม่เป็นคนอายุยืน ซึ่งก็มีส่วน

จริง ท่านพูดพร้อมกับเอียงคอให้ผมดู ผมและลูกหลานหลายคนยังไปเปิดใบหูให้ท่านดู แม่ได้แต่ยิ้มไม่พูดอะไร ท่านพูดภาษาจีนได้อย่างคล่องแคล่วทั้งแต้จิ๋วและแคะ มีเมตตาจิตต่อทุกๆ คนที่ตกทุกข์ได้ยากสนใจในการบุญการกุศลเป็นพิเศษ คุณความดีของแม่ผมคิดว่าผู้ที่รู้จักมักคุ้นคงทราบกันโดยทั่วไปเป็นอย่างดี

ครั้นมาเมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๙ กิมฉั้นน้องสาวไปตามผมว่าแม่ป่วยอยู่โรงพยาบาลราชบุรี ผมรีบไปทันที เมื่อได้พบกับคุณหมอ (น.พ. โกษิต พบสุข) ท่านเอารายงานแพทย์ให้ผมดูพร้อมกับอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมให้ฟัง ผมได้แต่ถอนใจเพราะเป็นโรคที่สุดวิสัยจะเยียวยาเมื่อทราบอาการจากแพทย์แน่ชัดแล้ว พวกเราลูกทุกคนเห็นว่าควรนำท่านกลับบ้าน กิมฉั้นกับน้อยถามท่านว่า แม่จะกลับบ้านไหม ท่านมีอาการดีขึ้นอย่างประหลาด ผงกศีรษะรับทันที ดังนั้นโดยความอนุเคราะห์จากท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลราชบุรี และนายแพทย์โกษิต พบสุข ได้สั่งจัดรถส่งคุณแม่ถึงบ้านด้วยความเรียบร้อยเมื่อวันอังคารที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. แล้วได้นิมนต์พระมาเจริญพุทธมนต์สวด–พระปริตบทโพชังญังคะปริตตัง ครบ ๓ คืน รุ่งเช้าวันศุกร์ที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ ได้ถวายสังฆทานให้ท่าน ขณะที่พระกำลังสวดให้พรอยู่นั้นผมนั่งติดแม่เหลียวดูหน้าท่านรู้สึกโดยสัญชาตญาณบอกผมว่า ไม่วันนี้ก็พรุ่งนี้ท่านต้องจากพวกเราไปอย่างแน่นอน คำพูดที่เราเคยได้ยินได้ฟังเสมอว่า มัจจุราชไม่ปราณีใครนั้น บัดนี้กำลังย่างกรายเข้ามาใกล้คุณแม่เต็มทีแล้ว มีเงินร้อยล้านพันล้านหรืออำนาจราชศักดิ์ใดๆ ก็มิอาจจะช่วยได้สำหรับผมนั้นปลงใจมาหลายวันแล้วจึงไม่ร้องไห้ แต่ในวันนี้และขณะนี้สุดที่จะกลั้นน้ำตาไว้ได้ มันหลั่งไหลออกมาเองจนสะอื้น บรรยากาศในขณะ–นั้นค่อนข้างเงียบสงบจนพระสวดมนต์จบและกลับไปแล้ว ผมลุกขึ้นบอก

ญาติพี่น้องให้เตรียมรับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นกับคุณแม่ต่อไป จนกระทั่งเวลา ๒๒.๔๕ น. ท่านก็จากพวกเราไปด้วยความสงบในขณะที่อากาศหนาวเย็นที่สุดในรอบปี เป็นวันที่เศร้าโศรกที่สุดอีกครั้งหนึ่งในชีวิตของผม หลังจากเตี่ยถึงแก่กรรมดังที่ผมกล่าวข้างต้น

ในโอกาสที่ได้จัดงานฌาปนกิจศพคุณแม่ครั้งนี้ ลูกๆ ทุกคนเห็นว่าเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของคุณแม่ จึงได้พร้อมใจกันบริจาคเงินจำนวน ๓,๐๐๐ บาท (สามพันบาทถ้วน) เพื่อสมทบเป็นทุนมูลนิธิ-ส่งเสริมสวัสดิการและกิจกรรมของโรงเรียนวัดกำแพงใต้ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้คุณแม่อีก นอกเหนือจากหีบลายทองบรรจุศพซึ่งได้แสดงเจตนายกให้เป็นสมบัติของวัด เพื่อใช้ในสาธารณกุศลตามที่ทางวัดเห็นสมควรเมื่อวันบรรจุศพคุณแม่ (๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๙) นั้นแล้ว

ด้วยเดชะแห่งอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกอันมีทวยเทพทุกชั้น อีกทั้งบุญบารมีที่คุณแม่ได้สร้างสมมาตลอดชีวิตอันยาวนานจงส่งผลให้คุณแม่ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

สมบูรณ์ กำแพงเศรษฐ

บุตร ธิดา และ หลาน เหลน ทุกคน

๙ ตุลาคม ๒๕๒๐

16
รักแม่

เรื่องของแม่เป็นวรรณกรรมแห่งดวงใจเรื่องหนึ่ง คือผู้ที่เกิดมาเป็นคนแล้วทุกรูปทุกนามหากมีสติสัมปชัญญะเป็นปกติ ย่อมจะพรรณาเรื่องของแม่ได้เองโดยธรรมชาติแห่งจิตใจ แม้ว่าจะไม่สามารถบรรยายเรื่องราวนั้นให้คนอื่นฟังได้ เช่นเดียวกับเรื่องราวของตัวเองเหมือนกัน ทุกคนรู้เองเห็นเองแจ้งอยู่แก่ใจแล้ว เมื่อถึงคราวที่จะต้องแสดงออกให้คนอื่นรู้เห็นด้วย ก็เลยไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร เคยเห็นพวกลูก ๆ รำพันเรื่องแม่กันก็ตอนเผาศพแม่ โดยพยายามที่จะตั้งชื่อเรื่องอย่างซาบซึ้งใจว่า **"แม่จ๋า"** **"แม่ของลูก"** **"พระของลูก"** **"ลูกของแม่"** และชื่ออื่นๆ ในทำนองนี้ แต่เมื่อได้อ่านดูแล้วก็เห็นมีสาระสำคัญซ้ำๆ กันเป็นส่วนมาก คืออยากจะ-บอกว่าตัวเองรักแม่มากเหลือเกิน อยากจะบอกให้ใคร ๆ รู้ และบอกให้วิญญาณของแม่รู้ด้วย รู้สึกเสียดายว่าลูกบางคนไปบอกแม่เอาเมื่อแม่ตาย-แล้ว ถ้าหากได้เขียนให้แม่อ่านตั้งแต่ตอนที่แม่ยังมีชีวิตอยู่ แม่ก็คงจะดีใจไม่น้อย

วันนี้จะพูดเรื่องแม่ในอีกแง่หนึ่ง โดยข้าพเจ้าจะไม่บอกละว่าตัว-เองรักแม่หรือไม่รัก เพราะแม้จะบอกหรือไม่บอกก็เท่านั้น เรื่องพรรณนี้เก็บไว้บอกแม่คนเดียวดีกว่า แต่จะพูดในลักษณะที่พาท่านผู้อ่านเตลิดไปดูแม่ในที่ต่างๆ แล้วก็แถมข้อวิจารณ์เล็กๆ น้อยๆ อันจะเป็นประโยชน์ทั้งคนที่เป็นลูกเขา ทั้งเป็นแม่เขาอยู่แล้ว และที่จะเป็นแม่ต่อไปในวันหน้า รวมทั้งพวกพ่อที่ทำให้ผู้หญิงกลายเป็นแม่ด้วย เพราะคนทั้งหมดนี้น่าจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน เกี่ยวกับฐานะและสวัสดิภาพของแม่

ตำแหน่งแม่ มีอยู่สองตำแหน่ง คือตำแหน่ง**ชนนี** กับ ตำแหน่ง**มารดา** ตอนนี้ต้องทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งเสียก่อน เพื่อผู้ที่เป็นแม่จะได้วางตัวถูก คือรู้ว่าตนดำรงในตำแหน่งแม่อย่างไหน หรือดำรงตำแหน่ง

ทั้งสองตำแหน่ง

ชนนี หมายถึงผู้หญิงผู้ให้กำเนิดลูก พูดง่ายๆ คือได้ทำให้ลูกเกิดมีชีวิตขึ้นมา ตรงกับภาษาที่เราพูดกันว่า "แม่ตัว" ตรงกันข้ามกับ "แม่เลี้ยง" ลูกของชนนีนั้นก็เป็นลูกตัว บางทีก็พูดว่าลูกในไส้หรือลูกในอก ภาษาบาลีเรียกลูกประเภทนี้ว่า อัตตรโช ตรงกับภาษาไทยที่เรียกว่า "ลูกตัว" พอดี

มารดา หมายถึงแม่ที่ได้เลี้ยงลูก คือมิใช่แต่ให้กำเนิดอย่างเดียว แต่ได้เลี้ยงดูลูกให้เจริญเติบโตด้วย และการเลี้ยงลูกที่ว่านี้ก็เริ่มแต่ลูกตั้งปฏิสนธิอยู่ในครรภ์เรื่อยมา

พูดอย่างนี้บางท่านจะสงสัยว่า ถ้าเช่นนั้นคนที่เป็นชนนีก็ต้องเป็นมารดาได้หมดทุกคน เพราะต้องอุ้มท้องทั้งนั้น ดู ๆ ก็น่าจะเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อพิเคราะห์ดูให้ดีแล้วเราจะเห็นว่า ยังมีผู้หญิงส่วนน้อยหรือบางคนที่ไม่ปรารถนาดีต่อลูกในท้องเลย ตัวทำให้ลูกเกิดขึ้นแล้ว แต่ไม่อยากให้ลูกมีชีวิตได้เห็นเดือนเห็นตะวันก็มี บางคนถึงกับวิ่งกีดกันไม่ให้ลูกได้คลอดจนถึงเสียเงินเสียทองก็ยอม แม่ประเภทนี้ไม่นับว่าเป็นมารดา เพราะไม่มีเจตนาที่จะเลี้ยงลูกเลย ยังหาว่าลูกชิงหมูชิงหมามาเกิดเสียอีก ได้แค่ตำแหน่งชนนี (ผู้ทำให้เกิด) เท่านั้น แม้จะได้ครองตำแหน่งที่ว่านี้ก็ครองอย่างหมิ่นเหม่เหลือเกิน กุลสตรีทั้งหลายไม่ควรประพฤติเช่นนั้น เพราะการประทุษร้ายต่อลูกในท้องนั้น ที่แท้ก็คือการประทุษร้ายต่อตัวเอง ผิดทั้งมนุษยธรรมทั้งศีลธรรมของศาสนา และผู้ที่สมคบสนับสนุนเจตนาอันเป็นบาปของหญิงประเภทนี้ คือช่วยทำให้เด็กในท้องตายก่อนคลอด ก็มีความผิดบาปกรรมสถานหนัก ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็ผิดกฎหมายบ้านเมือง ถ้าเป็นบรรพชิตก็ผิดวินัยบัญญัติสถานหนัก แล้วยังต้องรับโทษทางกฎหมายด้วย หากหญิงใดไม่ประสงค์จะมีลูก ก็ให้หาทางป้องกันเสียตั้งแต่ก่อนตั้งครรภ์ หรือก่อนที่สมสู่หลับนอนกับชาย เพราะการป้องกันไว้ก่อนนั้นไม่เป็นบาป

เป็นกรรมอะไรเลย

ยังมีแม่อีกประเภทหนึ่ง จะจัดเข้าในตำแหน่งไหนคือแม่เลี้ยง ซึ่งหญิงอาจเป็นแม่เลี้ยงได้ด้วยเหตุสองประการ คือไปขอลูกของคนอื่นเขามาเลี้ยงเป็นเหมือนลูกตัว ลูกที่เอามาเลี้ยงนั้นอยู่ในฐานะเป็นลูกเลี้ยงแต่เราเรียกว่าลูกบุญธรรม กับอีกสถานหนึ่งคือไปแต่งงานกับผู้ชายที่มีลูกติดมาแล้วลูกที่ติดมากับสามีนั้นเป็นลูกเลี้ยง และตนเองก็กลายเป็นแม่เลี้ยง ของเด็กเหล่านั้น ถ้าจับหลักที่ว่ามารดาคือหญิงผู้เลี้ยงดูลูก ก็เห็นจะไม่มีปัญหาแม่เลี้ยงที่ได้เลี้ยงดูเด็ก ๆ ซึ่งเป็นลูกเลี้ยงก็คงเป็นมารดานั่นเอง หากแต่ไม่ใช่มารดาบังเกิดเกล้าเท่านั้น

วกกลับไปวิจารณ์ เรื่องการเลี้ยงดูลูกอีกหน่อยบางท่านอาจสงสัยว่างานเลี้ยงดูลูกของผู้เป็นแม่นั้นเริ่มแต่เมื่อไร ปัญหานี้ทางพุทธศาสนา กับทางวิทยาศาสตร์ตรงกัน คือทางพุทธศาสตร์ถือว่า แม่ได้เลี้ยงดูลูกตั้งแต่-ลูกถือปฏิสนธิในท้องของตน ความเป็นแม่เป็นลูกกันได้เกิดขึ้นแล้วแต่บัดนั้น ส่วนทางวินัยซึ่งถือเจตนาเป็นเกณฑ์ ให้นับตั้งแต่แม่รู้ตัวว่าตนตั้งท้อง คือพอรู้แน่ว่าบัดนี้ตัวตั้งท้องแล้วมีชีวิตหนึ่งมาเกิดอยู่ในท้องของตนแล้ว เจตนาให้การประคับประคองรักษาเด็กในครรภ์ย่อมเกิดขึ้น เจตนานั้นแหละถือเป็นเบื้องต้นของความเป็นแม่ ถ้าหญิงใดคิดฆ่าลูกในท้องหญิงนั้นเป็นมารของลูก ถ้าหญิงใดคิดเลี้ยงลูกในท้องหญิงนั้นก็เป็นมารดาของลูก ในทางวิทยาศาสตร์แขนงชีววิทยา ก็เป็นที่เข้าใจกันว่า เด็กที่อยู่ในครรภ์นั้นมีโลหิตของแม่นั่นเองเป็นอาหาร อาหารทุกคำที่แม่กินเข้า-ไปในระหว่างตั้งครรภ์ ลูกย่อมมีส่วนแบ่งด้วยทั้งสิ้น

ทีนี้พูดถึงเรื่องบุญคุณ ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกได้พูดแล้วว่า ตั้งต้นแต่ลูกยังอยู่ในท้องแม่ และก็มีเรื่อยไปจนกระทั่งลูกคลอดแล้วจนกระทั่งลูกโตเป็นผู้ใหญ่ ลูกกับแม่มีความเกี่ยวข้องกันจนตลอดชีวิต ชั่ว-

ระยะเวลาอันยาวนานนั้น อาจแบ่งออกเป็นสองตอนคือ ตอนต้นนับตั้งแต่ลูกอยู่ในท้องจนลูกโต ตอนหลังนับตั้งแต่ลูกโตแล้ว ตอนแรกนั้นถ้ามองจากด้านหัวใจของแม่มาหาลูก เราจะเห็นได้ว่า เจตนาของแม่ที่มีต่อลูกใสแจ๋ว ไม่มีขุ่นมัวเลย คือรักลูกร้อยเปอร์เซ็นต์ ความรักมีเท่าไร ๆ แม่ทุ่มเทให้ลูกหมด แต่เสียดายที่ในตอนชีวิตปฐมวัยของลูกนั้น วิญญาณธาตุในตัวของลูกยังอ่อนอยู่ เหมือนตะวันเพิ่งขึ้น เหมือนไฟเพิ่งก่อ อวิชาที่ห่อหุ้มวิญญาณธาตุนั้นยังหนาแน่นพลังในใจก็ยังอ่อน ลูกจึงมองไม่เห็นคุณของแม่ได้ถนัดชัดเจนพอ น่าเสียดายมาก ครั้นตอนหลังลูกโตขึ้นแล้ว ลูกบางคนก็ถูกมารรังความใจให้ประพฤติชั่ว เป็นการขัดแย้งกับความปรารถนาของแม่ของแม่อย่างรุนแรง ทำให้แม่ต้องพร่ำว่า ต้องดุลูก ต้องตีลูก และต้องขัดขวางลูกแทบทุวิถีทาง เพื่อมิให้ลูกกลายเป็นคนชั่ว การกระทำของแม่ก็เลยกลายเป็นไม้เบื่อไม้เมาแก่ลูก ทำให้ลูกที่มีวิญญาณ-ธาตุอ่อน พลาดโอกาสที่จะได้เห็นคุณของแม่อย่างชัดเจนอีก คือแทนที่จะเห็นความรักของแม่ กลับเห็นแต่ความโมโหโทโสของแม่ จนกระทั่งลูกโตเป็นผู้ใหญ่เต็มตัวมีลูกมีเมียบ้างแล้ว คุณของแม่จึงจะแจ่มแจ้งแก่ใจ ความรู้อันแจ่มแจ้งที่เกิดขึ้นในดวงวิญญาณธาตุที่กล้าแข็งเช่นนั้น ไม่มีใครลบ-ล้างได้ แต่กว่าจะถึงเวลานั้น แม่ก็มักจะมีชีวิตหาไม่แล้ว ตัวต้องมาแสดงความรักแม่ ที่ข้างกองฟอนหรือเมรุเผาศพ เมื่อแม่ไม่รู้ไม่เห็นเสียแล้วน่าเสียดายจริง ๆ

และก็ด้วยเหตุนี้แหละ ความเป็นแม่เป็นลูกระหว่างคนกับสัตว์เดียรฉานจึงต่างกัน คือลูกสัตว์นั้นรักแม่มาก แต่เมื่อตอนเกิดใหม่ แต่เมื่อตัวใหญ่โตแล้วกลับทิ้งแม่ แต่ชีวิตจิตใจคนเรานี้ เมื่อยังเด็กมักจะเห็นคุณของแม่เลือนลาง แต่มาค่อย ๆ กระจ่างแจ้งชัดเจนเมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้น การปฏิวัติมนุษยธรรมและศีลธรรม ของขบวนการเมืองที่ไม่

มีศาสนา เขาจึงพยายามใช้วิธีแยกลูกออกไปให้ห่างไกลจากแม่ ก่อนที่ลูกจะโต คือตัดตอนเอาไปเสียก่อนที่ลูกจะเห็นคุณของแม่ ในโอกาสเดียวกันก็พยายามฆ่าแม่ทิ้งเสีย อย่าให้ทันลูกได้เห็น เช่นให้ทำงานหนักจนอายุสั้น หรือก่อสถานการณ์ซึ่งต้องต่อสู้ฆ่าฟันกันขึ้น แล้วเกณฑ์เอาแม่เข้าต่อสู้จนล้มตายไป มิฉะนั้นก็หาเรื่องโยกย้ายไปไว้ในที่อื่นซึ่งห่างไกลกัน อีกด้านหนึ่ง เมื่อลูกโตขึ้นก็พยายามบิดบังทุกวิถีทางที่จะไม่ให้ลูกคิดถึงหรือรู้จักคุณของแม่ จนกระทั่งสามารถฆ่าแม่ของตนเองได้ในที่สุด เช่นเด็กในประเทศเยอรมันตะวันออก ซึ่งฝ่ายข้าศึกยึดครองอยู่ทุกวันนี้ ก็กลายเป็นสายสืบของฝ่ายยึดครองไปเสียแล้ว คืออาจพาตำรวจไปจับแม่ของตัวเองที่พูดตำหนิติเตียนรัฐบาลให้ลูกฟังก็ได้ เรื่องนี้เป็นเรื่องของนักการเมือง ซึ่งคิดจะครองโลกด้วยวิธีการอันสกปรก แต่มีคนหลงกลอยู่ไม่น้อย

เมื่อความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างแม่กับลูกขาดสะบั้นลง ในศาสนาพุทธถือว่าชะเนาะที่ขันสังคมมนุษย์เอาไว้ได้ขาดเสียแล้ว โลกนี้มีแต่จะ "แตก" กระจาย งานการทุกอย่างจะพังพินาศสิ้น ในศาสนาฮินดูถือว่าเมื่อลูกไม่รู้จักคุณของแม่เสียแล้ว ก็เหมือนโลกนี้ทั้งโลกหลุดจากอุ้งหัตถ์ของพระพรหม เมื่อโลกเคว้างคว้างไปในห้วงอากาศลมฟ้าก็จะปั่นป่วนเกิดเป็นไฟบรรลัยกัลป์ ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างพินาศสิ้น และด้วยเหตุนี้เองพระศาสดาทุกองค์ จึงทรงสอนให้คนเรารู้จักเชิดชูคุณของแม่

แต่ผู้ที่จะทำให้ลูกรู้คุณแม่และแจ้งแก่ใจได้จริงจัง ก็โดยอาศัยแสงสว่างที่ศาสนาและครูบาอาจารย์ส่องทางให้ การกีดกันการสอนศีลธรรมเด็กตลอดจนการละเลยในการที่จะนำเด็กเข้าอบรมในพระศาสนา นับว่าเป็นความผิดพลาดอย่างสำคัญของผู้ใหญ่ เพราะพฤติการณ์เช่นนั้นเป็น การสร้างความมืดขึ้นบดบังใจของเด็กไม่ให้เห็นคุณของแม่ และโดยนัยเดียวกันตราบใดที่แม่บำเพ็ญตัวเป็นแม่ที่ดี และลูกทำตัวเป็นลูกที่ดี บุญคุณของ

แม่ที่มีต่อลูกก็ย่อมจะปรากฏเด่นชัด อันจะเป็นทางทำให้โลกมนุษย์ปลอดภัย การต่อต้านเอาชนะลัทธิอันเป็นภัยต่อโลกที่จะเด็ดขาดแท้จริงนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการช่วยเหลือให้ลูกได้เห็นคุณของแม่ และให้แม่ได้เป็นมารดาที่ดีของลูก เป็นสิ่งสำคัญมาก แต่สิ่งสำคัญนี้จะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยฝีมือของแม่เป็นส่วนใหญ่ การที่แม่เอาใจใส่ปลูกฝังลูกไว้ในพระศาสนา เช่นส่งเข้าอบรมในวัดวาอาราม ส่งเข้าอยู่ในหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์ หรือส่งเข้ารับการอบรมสั่งสอนจากพระเจ้า พระสงฆ์ ครูบาอาจารย์ นอกจากจะเป็นผลดีแก่ลูกตัวแล้ว ยังเท่ากับแม่ได้ประคองโลกนี้ไว้มิให้หลุดจาก "อุ้งหัตถ์ของพระพรหม" กับเป็นมหากุศลของผู้ที่เป็นแม่ และแม่ที่ดีทุกคนควรได้สมยาว่า "เป็นแม่ที่น่ารักของโลก" โดยนัยนี้

หมายเหตุ

คัดจากหนังสือความรัก ของ พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์

ท่าน พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ อดีตอธิบดีกรมการศาสนา ขณะนี้หาชีวิตไม่แล้ว เจ้าภาพเห็นว่าบทความของท่านเรื่อง.... "รักแม่" มีคุณค่าอย่างเอนกอนันต์ จึงคัดลอกนำลงในหนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณแม่เป็นวิทยาทาน ส่วนดีของบทความนี้ ขอจงเป็นผลานิสงส์ ส่งให้วิญญาณของท่านผู้ประพันธ์เสวยสุขในสัมปรายภพยิ่งๆ ขึ้นไปด้วยเทอญ.

เจ้าภาพ

บ้านสุกันตะ ๑๐ ซอยอารีย์สัมพันธ์ ๔ พญาไท กรุงเทพ ๔

๗ พ.ย. ๒๕๒๐

เรียน คุณสมบูรณ์ กำแพงเศรษฐ

ตามที่ คุณสมบูรณ์ ฯ ได้มีหนังสือมาขออนุญาตนำบทความลำดับที่ ๑๕ เรื่อง "รักแม่" ในหนังสือความรักของ พันเอก ปิ่น เพื่อจัดพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพมารดา ในวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๒๐ นั้น

ดิฉันมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะได้มีโอกาสเผยแพร่ผลงานธรรมะของคุณพ่อในครั้งนี้ และอนุญาตด้วยความเต็มใจ กับขอร่วมอนุโมทนาในความตั้งใจนำการเผยแพร่ธรรมะเพื่อเป็นวิทยาทานสู่สังคมในครั้งนี้ จงมีส่วนดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของมารดาคุณสมบูรณ์จงมีความสงบสุขในสัมปรายภพ เทอญ

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(นางจันทิมา เชยสงวน)

หมายเหตุ ดิฉันตอบจดหมายแทน ในนามของคุณแม่ (คุณจรัสศรี มุทุกันต์) ซึ่งเพิ่งถึงแก่กรรมลงเมื่อเดือน พ.ค. ศกนี้

หากพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ดิฉันใคร่ขอความกรุณาช่วยส่งมาที่บ้านสุกันตะ เพื่อเก็บสำเนา สัก ๑ - ๒ เล่มด้วย จักเป็นพระคุณอย่างสูง.

จันทิมา เชยสงวน

คณะเจ้าภาพเห็นว่าหนังสือ นวโกวาท ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีหลักธรรมที่ผู้ครองเรือน ทั้งหญิงชายควรทราบ และถือปฏิบัติเพราะเป็นหลักธรรมขั้นต้น ที่อ่านง่าย เข้าใจง่าย และจำง่าย ได้มีพุทธศาสนิกชนพิมพ์จำหน่ายจ่ายแจกเป็นธรรมทานโดยทั่วไป จึงได้คัดลอก-ตั้งแต่บทธรรมวิภาค ถึงคิหิปฏิบัติ ลงในหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ในคราวนี้ หากมีประโยชน์แก่ผู้นำไปยึดถือปฏิบัติแล้ว คณะเจ้าภาพ ก็ขออนุโมทนาและแผ่ส่วนกุศลแด่คุณแม่ด้วยความเคารพยิ่ง

เจ้าภาพ

ธรรมวิภาค

ทุกะ คือ หมวด ๒

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง

๑. สติ ความระลึกได้.

๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว.

องฺ. ทุก. ๒๐/๑๑๙ ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๙๐.

ธรรมเป็นโลกบาล คือ คุ้มครองโลก ๒ อย่าง

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ.

๒. โอตตัปปะ ความเกรงกลัว.

องฺ. ทุก. ๒๐/๖๕. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๕๗.

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง

๑. ขันติ ความอดทน.

๒. โสรัจจะ ความเสงี่ยม.

องฺ. ทุก. ๒๐/๑๑๘ วิ. มหา. ๕/๓๓๕

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง

๑. บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน.

๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว และตอบแทน.

องฺ. ทุก. ๒๐/๑๐๙

ติกะ คือ หมวด ๓

รตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธ ๑ พระธรรม ๑ พระสงฆ์ ๑

๑. ท่านผู้สอนให้ประชุมชนประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ ตามพระธรรมวินัย ที่ท่านเรียกว่าพระพุทธศาสนา ชื่อพระพุทธเจ้า

๒. พระธรรมวินัยที่เป็นคำสั่งสอนของท่าน ชื่อพระธรรม

๓. หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของท่านแล้ว ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ชื่อพระสงฆ์

ขุ. ขุ. ๒๕/๑

คุณของรตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธเจ้ารู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย.

พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว

พระสงฆ์ปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว สอนผู้อื่นให้กระทำตามด้วย.

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง

๑. ทรงสั่งสอน เพื่อจะให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้.

๓. ทรงสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ คือผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ.

นัย. อํง. ติก. ๒๐/๓๕๖

โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

๑. เว้นจากทุจริต คือประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา ใจ

๒. ประกอบสุจริต คือประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ

๓. ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น.

ที. มหา. ๑๐/๕๗

ทุจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติชั่วด้วยกาย เรียกกายทุจริต

๒. ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียกวจีทุจริต

๓. ประพฤติชั่วด้วยใจ เรียกมโนทุจริต

กายทุจริต ๓ อย่าง

ฆ่าสัตว์ ๑ ลักฉ้อ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑

วจีทุจริต ๔ อย่าง

พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนทุจริต ๓ อย่าง

โลภอยากได้ของเขา ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากคลองธรรม ๑

ทุจริต ๓ อย่างนี้ เป็นกิจไม่ควรทำ ควรจะละเสีย

อง. ทสก. ๒๔/๓๐๓

สุจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติชอบด้วยกาย เรียกกายสุจริต

๒ ประพฤติชอบด้วยวาจา เรียกวจีสุจริต

๓. ประพฤติชอบด้วยใจ เรียกมโนสุจริต

กายสุจริต ๓ อย่าง

เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักฉ้อ ๑ เว้นจากประพฤติผิดในกาม ๑

วจีสุจริต ๔ อย่าง

เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนสุจริต ๓ อย่าง

ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ ไม่พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นชอบตามคลองธรรม ๑

สุจริต ๓ อย่างนี้ เป็นกิจควรทำ ควรประพฤติ

อง. ทสก. ๒๔/๓๐๓

อกุศลมูล ๓ อย่าง

รากเง่าของอกุศล เรียกอกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โลภะ อยากได้ ๑ โทสะ คิดประทุษร้ายเขา ๑ โมหะ ๑ หลงไม่รู้จริง ๑

เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้ ๑ ๒ ๓ ก็ดี มีอยู่แล้ว อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้นควรละเสีย

ที่. ปาฏิ. ๑๐/๒๙๑ ขุ. อิติ. ๒๕/๒๖๔

กุศลมูล ๓ อย่าง

รากเง่าของกุศล เรียกกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ อโลภะ ไม่อยากได้ ๑ อโทสะ ไม่คิดประทุษร้ายเขา ๑ อโมหะ ไม่หลง ๑

ถ้ากุศลมูลเหล่านี้ ๑ ๒ ๓ ก็ดี มีอยู่แล้ว กุศลอื่นที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้นควรให้เกิดมีในสันดาน

ที่. ปาฏิ. ๑๐/๒๙๒

สัปปุริสบัญญัติ คือข้อที่ท่านสัตบุรุษตั้งไว้ ๓ อย่าง

๑. ทาน สละสิ่งของ ๆ ตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

๒. ปัพพัชชา ถือบวช เป็นอุบายเว้นจากเบียดเบียนกันและกัน

๓. มาตาปิตุอุปัฏฐาน ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข

องฺ. ติก. ๒๐/๑๙๑

อปัณณกปฏิปทา คือปฏิบัติไม่ผิด ๓ อย่าง

๑. อินทรียสังวร สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ

๒. โภชเน มัตตัญญุตา รู้จักประมาณในการกินอาหารแต่พอสมควร ไม่มากไม่น้อย.

๓. ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรเพื่อจะชำระใจให้หมดจด ไม่เห็นแก่นอนมากนัก.

องฺ. ติก. ๒๐/๑๔๒

บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง

สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เรียกบุญกิริยาวัตถุ โดยย่อมี ๓ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน.

๒. ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล.

๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา.

ขุ. อิติ. ๒๕/๒๗๐ องฺ. อฏฺก. ๒๓/๒๔๕.

สามัญญลักษณะ ๓ อย่าง

ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง เรียกสามัญลักษณะ ไตรลักษณะก็เรียก แจกเป็น ๓ อย่าง

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง.

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์.

๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน.

สํ. สฬ. ๑๘/๑.

จตุกกะ คือ หมวด ๔

วุฑฒิ คือธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๔ อย่าง

๑. สัปปุริสสังเสวะ คบท่านผู้ประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจที่เรียกว่าสัตบุรุษ.

๒. สัทธัมมัสสวนะ ฟังคำสั่งสอนของท่านโดยเคารพ.

๓. โยนิโสมนสิการ ตริตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่วโดยอุบายที่ชอบ.

๔. ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมซึ่งได้ตรองเห็นแล้ว.

อํ. จตุกฺก. ๒๐/๓๓๒.

จักร ๔

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในประเทศอันสมควร.

๒. สัปปุริสูปัสสยะ คบสัตบุรุษ.

๓. อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ.

๔. ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในปางก่อน.

ธรรม ๔ อย่างนี้ ดุจล้อรถนำไปสู่ความเจริญ.

อํ. จตุกฺก. ๒๑/๔๐.

อคติ ๔

๑. ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เรียกฉันทาคติ.

๒. ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน เรียกโทสาคติ.

๓. ลำเอียงเพราะเขลา เรียกโมหาคติ.

๔. ลำเอียงเพราะกลัว เรียกภยาคติ.

อคติ ๔ ประการนี้ ไม่ควรประพฤติ.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๓.

อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ๔ อย่าง

๑. อดทนต่อคำสอนไม่ได้ คือเบื่อต่อคำสั่งสอนขี้เกียจทำตาม.

๒. เป็นคนเห็นแก่ปากแก่ท้อง ทนความอดอยากไม่ได้.

๓. เพลิดเพลินในกามคุณ ทะยานอยากได้สุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

๔. รักผู้หญิง.

ภิกษุสามเณรผู้หวังความเจริญแก่ตน ควรระวังอย่าให้อันตราย ๔ อย่างนี้ย่ำยีได้.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๖๕.

ปธาน คือความเพียร ๔ อย่าง

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน.

๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว.

๓. ภาวนาปธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน.

๔. อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม.

ความเพียร ๔ อย่างนี้ เป็นความเพียรชอบ ควรประกอบให้มีในตน.

องฺ จตุกฺก. ๒๑/๒๐.

อธิษฐานธรรม คือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง

๑. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้.

๒. สัจจะ ความจริงใจ คือประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง

๓. จาคะ สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ.

๔. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งเป็นข้าศึกแก่ความสงบ.

ม. อุป. ๑๔/๔๓๗.

อิทธิบาท คือคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น.

๒. วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น.

๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ.

๔. วิมังสา หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น.

คุณ ๔ อย่างนี้ มีบริบูรณ์แล้ว อาจชักนำบุคคลให้ถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ซึ่งไม่เหลือวิสัย

อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๒๙๒

ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน

๑. ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต.

๒. ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต.

๓. ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต.

๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก.

อีกอย่างหนึ่ง

๑. ระวังใจไม่ให้กำหนัดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.

๒. ระวังใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง.

๓. ระวังใจไม่ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง.

๔. ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๖๐.

ปาริสุทธิศีล ๔

๑. ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต.

๒. อินทรียสังวร สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ.

๓. อาชีวปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต.

๔. ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา.

วิ. สีล. ปฐม. ๑๕.

นวโกวาท

อารักขกัมมัฏฐาน ๔

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้าที่มีในพระองค์และทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น.

๒. เมตตา แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า.

๓. อสุภะ พิจารณาร่างกายตนและผู้อื่นให้เห็นเป็นไม่งาม.

๔. มรณัสสติ นึกถึงความตายอันจะมีแก่ตน.

กัมมัฏฐาน ๔ อย่างนี้ ควรเจริญเป็นนิตย์.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ

พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาจะให้เป็นสุข.

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์.

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี.

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ.

๔. อย่างนี้ เป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้ใหญ่.

อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๓๖๙

สติปัฏฐาน ๔

๑. กายานุปัสสนา ๒. เวทนานุปัสสนา ๓. จิตตานุปัสสนา ๔. ธัมมานุปัสสนา.

สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้สักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เรียกกายานุปัสสนา.

สติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ สุข ทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นอารมณ์ว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เรียกเวทนานุปัสสนา.

สติกำหนดพิจารณาใจที่เศร้าหมอง หรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่า ใจนี้ก็สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เรียกจิตตานุปัสสนา.

สติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล ที่บังเกิดกับใจ เป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เรียกธัมมานุปัสสนา.

ที. มหา. ๑๐/๓๒๕.

ธาตุกัมมัฏฐาน ๔

ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน เรียกปฐวีธาตุ ธาตุน้ำ เรียกอาโปธาตุ ธาตุไฟ เรียกเตโชธาตุ ธาตุลม เรียกวาโยธาตุ.

ธาตุอันใดมีลักษณะแข้นแข็ง ธาตุนั้นเป็นปฐวีธาตุ ปฐวีธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า.

นวโกวาท

ธาตุอันใดมีลักษณะเอิบอาบ ธาตุนั้นเป็นอาโปธาตุ อาโปธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร.

ธาตุอันใดมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเป็นเตโชธาตุ เตโชธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย.

ธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้นเป็นวาโยธาตุ วาโยธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ.

ความกำหนดพิจารณากายนี้ ให้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันอยู่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน.

ม. อุป. ๑๔/๔๓๗.

อริยสัจ ๔

๑. ทุกข์

๒. สมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด

๓. นิโรธ คือ ความดับทุกข์

๔. มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ธรรมวิภาค

ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นของทนได้ยาก.

ตัณหาคือความทะยานอยาก ได้ชื่อว่าสมุทัย เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด.

ตัณหานั้น มีประเภทเป็น ๓ คือตัณหาความอยากในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ เรียกว่ากามตัณหาอย่าง ๑ ตัณหาความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่าภวตัณหาอย่าง ๑ ตัณหาความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่าวิภวตัณหาอย่าง ๑.

ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมด ได้ชื่อว่านิโรธ เพราะเป็นความดับทุกข์

ปัญญาอันเห็นชอบว่าสิ่งนี้ทุกข์ สิ่งนี้เหตุให้ทุกข์เกิด สิ่งนี้ความดับทุกข์ สิ่งนี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

มรรคนั้นมีองค์ ๘ ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑ ทำการงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ทำความเพียรชอบ ๑ ตั้งสติชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑.

อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๑๒๗

ปัญจกะ คือ หมวด ๕

อนันตริยกรรม ๕

๑. มาตุฆาต ฆ่ามารดา.

๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา.

๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์.

๔. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป

๕. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน.

กรรม ๕ อย่างนี้ เป็นบาปอันหนักที่สุด ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน ตั้งอยู่ในฐานปาราชิกของผู้ถือพระพุทธศาสนา ห้ามไม่ให้ทำเป็นเด็ดขาด.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๖๕

อภิณหปัจจเวกขณ์ ๕

๑. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้.

๒. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้.

๓. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้.

๔. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น.

๕. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๘๑

เวสารัชชกรณธรรม คือ ธรรมทำความกล้าหาญ ๕ อย่าง

๑. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ.

๒. สีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย.

๓. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ศึกษามาก.

๔. วิริยารัมภา ปรารภความเพียร.

๕. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๔๔.

องค์แห่งภิกษุใหม่ ๕ อย่าง

๑. สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต.

๒. สำรวมอินทรีย์ คือ ระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ความยินดียินร้ายครอบงำได้ ในเวลาที่เห็นรูปด้วยนัยน์ตาเป็นต้น.

๓. ความเป็นคนไม่เอิกเกริกเฮฮา.

๔. อยู่ในเสนาสนะอันสงัด.

๕. มีความเห็นชอบ.

นวโกวาท

ภิกษุใหม่ควรตั้งอยู่ในธรรม ๕ อย่างนี้

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๑๕๕.

องค์แห่งธรรมกถึก คือ นักเทศก์ ๕ อย่าง

๑. แสดงธรรมไปโดยลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ.

๒. อ้างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ.

๓. ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง.

๔. ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ.

๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือว่า ไม่ยกตนเสียดสีผู้อื่น.

ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก พึงตั้งองค์ ๕ อย่างนี้ไว้ในตน.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๐๕.

ธัมมัสสวนานิสงส์ คือ อานิสงส์แห่งการฟังธรรม ๕ อย่าง

๑. ผู้ฟังธรรมย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง.

๒. สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด.

๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้.

๔. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้.

๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๗๖.

พละ คือธรรมเป็นกำลัง ๕ อย่าง

๑. สัทธา ความเชื่อ.

๒. วิริยะ ความเพียร.

๓. สติ ความระลึกได้.

๔. สมาธิ ความตั้งใจมั่น.

๕. ปัญญา ความรอบรู้

อินทรีย์ ๕ ก็เรียก เพราะเป็นใหญ่ในกิจของตน.

อํง. ปญฺจก. ๒๒/๑๑.

นิวรณ์ ๕

ธรรมอันกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี เรียกนิวรณ์ มี ๕ อย่าง

๑. พอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจมีรูปเป็นต้น เรียกกามฉันท์.

๒. ปองร้ายผู้อื่น เรียกพยาบาท.

๓. ความที่จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม เรียกถีนมิทธะ.

๔. ฟุ้งซ่านและรำคาญ เรียกอุทธัจจกุกกุจจะ.

๕. ลังเลไม่ตกลงได้ เรียกวิจิกิจฉา.

อํง. ปญฺจก. ๒๒/๗๒.

ขันธ์ ๕

กายกับใจนี้ แบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่าขันธ์ ๕ ๑. รูป ๒. เวทนา ๓. สัญญา ๔. สังขาร ๕. วิญญาณ.

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้ เรียกว่ารูป.

นวโกวาท

ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข คือ สบายกายสบายใจ หรือเป็นทุกข์ คือไม่สบายกายไม่สบายใจ หรือเฉยๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า เวทนา.

ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิดกับใจได้ เรียกว่า สัญญา.

เจตสิกธรรม คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ[๑] เป็นส่วนดี เรียก กุศล เป็นส่วนชั่ว เรียก อกุศล เป็นส่วนกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียก อัพยากฤต เรียกว่า สังขาร.

ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรูปมากระทบตาเป็นต้น เรียกว่า วิญญาณ.

ขันธ์ ๕ นี้ ย่นเรียกว่า นาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเข้าเป็นนาม รูปคงเป็นรูป.

อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๑

๑, ความคิด หรือเรื่องราวที่เรียกว่าธรรมะหรือธรรมารมณ์ เรียกว่าสังขาร

ฉักกะ คือ หมวด ๖

คารวะ ๖ อย่าง

ความเอื้อเฟื้อ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในความศึกษา ๑ ในความไม่ประมาท ๑ ในปฏิสันถารคือต้อนรับปราศรัย ๑ ภิกษุควรทำคารวะ ๖ ประการนี้.

องฺ ฉกฺก. ๒๒/๓๖๙.

สาราณิยธรรม ๖ อย่าง

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เรียกสาราณิยธรรม มี ๖ อย่าง คือ;—

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุ-สามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยขวนขวายกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา.

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยขวนขวายในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่นกล่าวสั่งสอนเป็นต้น ด้วยจิตเมตตา.

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุ-สามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ คิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน.

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวงไว้บริโภคจำเพาะผู้เดียว.

๕. รักษาศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น.

๖. มีความเห็นร่วมกันกับภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน.

ธรรม ๖ อย่างนี้ ทำผู้ประพฤติให้เป็นที่รักเคารพของผู้อื่น เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อความไม่วิวาทกันและกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

องฺ ฉกฺก. ๒๒/๓๒๑.

อายตนะภายใน ๖

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. อินทรีย์ ๖ ก็เรียก.

ม. ม. ๑๒/๙๖. อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๘๕.

อายตนะภายนอก ๖

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คืออารมณ์ที่มาถูกต้องกาย ธรรม คืออารมณ์เกิดกับใจ. อารมณ์ ๖ ก็เรียก.

ม. อุป. ๑๔/๔๐๑. อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๘๕.

วิญญาณ ๖

อาศัยรูปกระทบตา	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกจักขุวิญญาณ
อาศัยเสียงกระทบหู	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกโสตวิญญาณ
อาศัยกลิ่นกระทบจมูก	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกฆานวิญญาณ
อาศัยรสกระทบลิ้น	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกชิวหาวิญญาณ
อาศัยโผฏฐัพพะกระทบกาย	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกกายวิญญาณ
อาศัยธรรมเกิดกับใจ	เกิดความรู้ขึ้น	เรียกมโนวิญญาณ.

ที. มหา. ๑๐/๓๔๔ อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๘๕.

สัมผัส ๖

อายตนะภายในมีตาเป็นต้น อายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้น วิญญาณมีจักขุวิญญาณเป็นต้น กระทบกัน เรียกสัมผัส มีชื่อตามอายตนะภายในเป็น ๖ คือ:—

จักขุ
โสตะ
ฆานะ
ชิวหา
กาย
มโน } สัมผัส.

ที. มหา. ๑๐/๓๔๔ สํ. นิ. ๑๖/๔.

เวทนา ๖

สัมผัสนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นเวทนา เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง มีชื่อตามอายตนะภายในเป็น ๖ คือ:–

จักขุ
โสตะ
ฆานะ
ชิวหา
กาย
มโน
} สัมผัสสชาเวทนา.

ที. มหา. ๑๐/๓๔๔ สํ. นิ. ๑๖/๔.

ธาตุ ๖

๑. ปฐวีธาตุ	คือ	ธาตุดิน
๒. อาโปธาตุ	คือ	ธาตุน้ำ
๓. เตโชธาตุ	คือ	ธาตุไฟ
๔. วาโยธาตุ	คือ	ธาตุลม
๕. อากาสธาตุ	คือ	ช่องว่างที่มีในกาย
๖. วิญญาณธาตุ	คือ	ความรู้อะไรได้.

ม. อุป. ๑๔/๑๒๕. อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๑๐๑.

สัตตกะ คือ หมวด ๗

อปริหานิยธรรม ๗ อย่าง

ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ชื่อว่า อปริหานิยธรรม มี ๗ อย่าง คือ:-

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์.

๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ.

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้.

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน.

๕. ไม่ลุอำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น.

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า.

๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุข

ธรรม ๗ อย่างนี้ ตั้งอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นไม่มีความเสื่อมเลย มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว.

องฺ สตฺตก. ๒๓/๒๑.

อริยทรัพย์ ๗

ทรัพย์ คือ คุณความดีที่มีในสันดานอย่างประเสริฐ เรียก อริยทรัพย์ มี ๗ อย่าง คือ;—

๑. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ.

๒. สีล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย.

๓. หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต.

๔. โอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาป.

๕. พาหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมามาก คือ จำทรงธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก.

๖. จาคะ สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน.

๗. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์.

อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก มีเงินทองเป็นต้น ควรแสวงหาไว้ให้มีในสันดาน.

องฺ. สตฺตก. ๒๓/๕.

สัปปุริสธรรม ๗ อย่าง

ธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปุริสธรรม มี ๗ อย่าง คือ:—

๑. ธัมมัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่นรู้จักว่า สิ่งนั้นเป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์.

๒. อัตถัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่นรู้จักว่า สุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนั้น.

๓. อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติตระกูล

ยศศักดิ์สมบัติบริวารความรู้และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร.

๔. มัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร.

๕. กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ.

๖. ปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิริยาที่จะต้องประพฤติต่อประชุมชนนั้น ๆ ว่า หมู่นี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ เป็นต้น.

๗. ปุคคลปโรปรัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นคนดีควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น.

องฺ สตฺตก. ๒๓/๑๑๓.

สัปปุริสธรรมอีก ๗ อย่าง

๑. สัตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ มีศรัทธา มีความละอายต่อบาป มีความกลัวต่อบาป เป็นคนได้ยินได้ฟังมาก เป็นคนมีความเพียร เป็นคนมีสติมั่นคง เป็นคนมีปัญญา.

๒. จะปรึกษาสิ่งใดกับใคร ๆ ก็ไม่ปรึกษาเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น.

๓. จะคิดสิ่งใดก็ไม่คิดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น.

๔. จะพูดสิ่งใดก็ไม่พูดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น.

๕. จะทำสิ่งใดก็ไม่ทำเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น.

๖. มีความเห็นชอบ ที่เห็นว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเป็นต้น.

๗. ให้ทานโดยเคารพ คือเอื้อเฟื้อแก่ของที่ตัวให้ และผู้รับทานนั้น ไม่ทำอาการดุจทิ้งเสีย.

นัย ม. อุป. ๑๔/๑๑๒.

โพชฌงค์ ๗

๑. สติ	ความระลึกได้.
๒. ธัมมวิจยะ	ความสอดส่องธรรม.
๓. วิริยะ	ความเพียร.
๔. ปีติ	ความอิ่มใจ.
๕. ปัสสัทธิ	ความสงบใจและอารมณ์.
๖. สมาธิ	ความตั้งใจมั่น
๗. อุเปกขา	ความวางเฉย.

เรียกตามประเภทว่า สติสัมโพชฌงค์ไปโดยลำดับจนถึงอุเปกขาสัมโพชฌงค์.

สํ. มหา. ๑๙/๙๓.

อัฏฐกะ คือ หมวด ๘

โลกธรรม ๘

ธรรมที่ครอบงำสัตวโลกอยู่ และสัตวโลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่าโลกธรรม. โลกธรรมนั้น ๘ อย่าง คือ มีลาภ ๑ ไม่มีลาภ ๑ มียศ ๑ ไม่มียศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑

ในโลกธรรม ๘ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ควรพิจารณาว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามที่เป็นจริง อย่าให้มันครอบงำจิตได้ คืออย่ายินดีในส่วนที่ปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๕๗

ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความกำหนัดย้อมใจ ๑.

เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ ๑.

เป็นไปเพื่อความสะสมกองกิเลส ๑.

เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ๑.

เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ คือมีนี่แล้วอยากได้นั่น ๑.

เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๑.

เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ๑.

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ๑.

ธรรมเหล่านี้พึงรู้ว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา.

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ๑.

เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์ ๑.

เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส ๑.

เป็นไปเพื่อความอยากอันน้อย ๑.

เป็นไปเพื่อความสันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ ๑.

เป็นไปเพื่อความสงัดจากหมู่ ๑.

เป็นไปเพื่อความเพียร ๑.

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ๑,

ธรรมเหล่านี้พึงรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา.

องฺ. อฏฺก. ๒๓/๒๘๘.

มรรคมีองค์ ๘

๑. สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นอริยสัจ ๔.

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ ดำริจะออกจากกาม ๑ ดำริในอันไม่พยาบาท ๑ ดำริในอันไม่เบียดเบียน ๑

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือเว้นจากวจีทุจริต ๔.

๔. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ คือเว้นจากกายทุจริต ๓.

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากความเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด.

๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรในที่ ๔ สถาน.

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกในสติปัฏฐานทั้ง ๔.

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ คือเจริญฌานทั้ง ๔.

ในองค์มรรคทั้ง ๘ นั้น เห็นชอบ ดำริชอบ สงเคราะห์เข้าในปัญญาสิกขา. วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เข้าในศีลสิกขา. เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ สงเคราะห์เข้าในจิตตสิกขา.

ม. มู. ๑๒/๒๖ อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๓๑๗.

นวกะ คือ หมวด ๙

มละ คือ มลทิน ๙ อย่าง

โกรธ ๑ ลบหลู่บุญคุณท่าน ๑ ริษยา ๑ ตระนี่ ๑ มายา ๑ มักอวด ๑ พูดปด ๑ มีความปรารถนาลามก ๑ เห็นผิด ๑.

อภิ. วิภงฺค. ๓๕/๕๒๖

ทสกะ คือ หมวด ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐

จัดเป็นกายกรรม คือทำด้วยกาย ๓ อย่าง

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง คือฆ่าสัตว์.

๒. อทินนาทาน ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย.

๓. กาเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม.

จัดเป็นวจีกรรม คือทำด้วยวาจา ๔ อย่าง

๔. มุสาวาท พูดเท็จ.

๕. ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด.

๖. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ.

๗. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ.

จัดเป็นมโนกรรม คือทำด้วยใจ ๓ อย่าง

๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของเขา.

๙. พยาบาท ปองร้ายเขา.

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม.

กรรม ๑๐ อย่างนี้ เป็นทางบาป ไม่ควรดำเนิน.

ที. มหา. ๑๐/๓๕๖. ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๘๔. ม. มู. ๑๒/๕๒๑.

กุศลกรรมบถ ๑๐

จัดเป็นกายกรรม ๓ อย่าง

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ล่วง.

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย.

๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม.

จัดเป็นวจีกรรม ๔ อย่าง

๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ.

๕. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด.

๖. ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ.

๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ.

จัดเป็นมโนกรรม ๓ อย่าง

๘. อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา.

๙. อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา.

๑๐. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม.

กรรม ๑๐ อย่างนี้เป็นทางบุญ ควรดำเนิน.

ที. มหา. ๑๐/๓๕๙ ที ปาฏิ. ๑๑/๒๘๔. ม. มู. ๑๒/๕๒๓.

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน.

๒. สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล.

๓.	ภาวนามัย	บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา.
๔.	อปจายนมัย	บุญสำเร็จด้วยการประพฤติถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่.
๕.	เวยยาวัจจมัย	บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ.
๖.	ปัตติทานมัย	บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ.
๗.	ปัตตานุโมทามัย	บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ.
๘.	ธัมมัสสวนมัย	บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม.
๙.	ธัมมเทสนามัย	บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม.
๑๐.	ทิฏฐุชุกัมม์	การทำความเห็นให้ตรง.

สุ. วิ. ๓/๒๕๖. อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิ, ๒๙ ตฏฺฏีกา ๑๗๑

ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ๑๐ อย่าง

๑. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ.

๒. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า ความเลี้ยงชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย.

๓. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า อาการกายวาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้.

๔. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า ตัวของเราเองติเตียนตัวเราเองโดยศีลได้หรือไม่.

๕. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่.

๖. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น.

๗. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว.

๘. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่.

๙. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า เรายินดีในที่สงัดหรือไม่.

๑๐. บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า คุณวิเศษของเรามีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขินในเวลาเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง.

องฺ. ทสก. ๒๔/๙๑.

นาถกรณธรรม คือ ธรรมทำที่พึ่ง ๑๐ อย่าง

๑. ศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย

๒. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก.

๓. กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีเพื่อนดีงาม.

๔. โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย.

๕. กิงกรณีเยสุ ทักขตา ความขยันช่วยเอาใจใส่ในกิจธุระของเพื่อนภิกษุสามเณร.

๖. ธัมมกามตา ความใคร่ในธรรมที่ชอบ.

๗. วิริยะ เพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี.

๘. สันโดษ ยินดีด้วยผ้านุ่งผ้าห่ม อาหาร ที่นอนที่นั่งและยา ตามมีตามได้.

๙. สติ จำการที่ได้ทำและคำที่พูดแล้วแม้นานได้.

๑๐. ปัญญา รอบรู้ในกองสังขารตามเป็นจริงอย่างไร.

อง. ทสก. ๒๔/๒๗.

กถาวัตถุ คือ ถ้อยคำที่ควรพูด ๑๐ อย่าง

๑. อัปปิจฉกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย.

๒. สันตุฏฐิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้สันโดษยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้.

๓. ปวิเวกกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้สงัดกายสงัดใจ.

๔. อสังสัคคกถา ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้ระคนด้วยหมู่.

๕. วิริยารัมภกถา ถ้วยคำที่ชักนำให้ปรารภความเพียร.

๖. สีลกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล.

๗. สมาธิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้สงบ.

๘. ปัญญากถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา.

๙. วิมุตติกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลส.

๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ความเห็นในความที่ใจพ้นจากกิเลส.

อง. ทสก. ๒๔/๑๓๘.

อนุสสติ คือ อารมณ์ควรระลึก ๑๐ ประการ

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า.

๒. ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม.

๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์.

๔. สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลของตน

๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว.

๖. เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา,

๗. มรณัสสติ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน.

๘. กายคตาสติ ระลึกทั่วไปในกาย ให้เห็นว่า ไม่งาม น่าเกลียดโสโครก.

๙. อานาปานสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก.

๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์.

วิ. ฉอนุสติ. ปจม. ๒๕๐.

ปกิณณกะ คือ หมวดเบ็ดเตล็ด

อุปกิเลส คือ โทษเครื่องเศร้าหมอง ๑๖ อย่าง[๑]

๑. อภิชฌาวิสมโลภะ ละโมบไม่สม่ำเสมอ คือความเพ่งเล็ง.
๒. โทสะ ร้ายกาจ.
๓. โกธะ โกรธ.
๔. อุปนาหะ ผูกโกรธไว้.
๕. มักขะ ลบหลู่คุณท่าน.
๖. ปลาสะ ตีเสมอ คือยกตัวเทียมท่าน.
๗. อิสสา ริษยา คือเห็นเขาได้ดี ทนอยู่ไม่ได้
๘. มัจฉริยะ ตระหนี่.
๙. มายา มารยา คือเจ้าเล่ห์.
๑๐. สาเถยยะ โอ้อวด.
๑๑. ถัมภะ หัวดื้อ.
๑๒. สารัมภะ แข่งดี.
๑๓. มานะ ถือตัว.
๑๔. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน.
๑๕. มทะ มัวเมา.
๑๖. ปมาทะ เลินเล่อ.

ม. ม. ๑๒/๒๖-๒๗,๖๕

---

๑. **ในธัมมทายาทสูตร** (ม.มู. ๑๒/๒๖-๒๗) ข้อ ๑ ว่า โลภะ ข้อ ๒ ว่าโทสะ **ในวัตถุปนสูตร** (ม.มู. ๑๒/๖๕) ข้อ ๑ ว่าอภิชฌาวิสมโลภะ ข้อ๒ว่า พยาปาทะ, **นอกนั้นเหมือนกัน.**

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

คิหิปฏิบัติ

จตุกกะ

กรรมกิเลส คือ กรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่าง

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง.

๒. อทินนาทาน ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย.

๓. กาเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม.

๔. มุสาวาท พูดเท็จ.

กรรม ๔ อย่างนี้ นักปราชญ์ไม่สรรเสริญเลย.

ที่. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๕.

อบายมุข คือ เหตุเครื่องฉิบหาย ๔ อย่าง

๑. ความเป็นนักเลงหญิง

๒. ความเป็นนักเลงสุรา.

๓. ความเป็นนักเลงเล่นการพนัน.

๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตร.

โทษ ๔ ประการนี้ ไม่ควรประกอบ.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๙๖.

คิหิปฏิบัติ

ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง[๑]

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตก็ดี ในการศึกษาเล่าเรียนก็ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนก็ดี.

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตัว ไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี.

๓. กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว.

๔. สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตายสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟูมฟายนัก.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๙๔,

สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ภายหน้า ๔ อย่าง[๒]

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น.

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมศีล คือรักษากายวาจาเรียบร้อยดี ไม่มีโทษ.

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาป บุญ คุณ

---

๑. ในบาลีใช้ว่า ธรรม ๔ ประการ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขในปัจจุบัน.
๒. ในบาลีใช้ว่า ธรรม ๔ ประการ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขในภายหน้า.

โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น.

องฺ อฏฺฐก. ๒๓/๒๙๗

มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก

๑. คนปอกลอก.

๒. คนดีแต่พูด.

๓. คนหัวประจบ.

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย.

คน ๔ จำพวกนี้ ไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร ไม่ควรคบ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๙

๑. คนปอกลอก มีลักษณะ ๔

(๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว.

(๒) เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก.

(๓) เมื่อมีภัยแก่ตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน.

(๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๙

๒. คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔

(๑) เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย.

(๒) อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย.

(๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้.

(๔) ออกปากพึ่งมิได้.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๐

๓. คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔

(๑) จะทำชั่วก็คล้อยตาม.

(๒) จะทำดีก็คล้อยตาม.

(๓) ต่อหน้าว่าสรรเสริญ.

(๔) ลับหลังตั้งนินทา.

ที. ปาฏิ ๑๑/๒๐๐

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔

(๑) ชักชวนดื่มน้ำเมา.

(๒) ชักชวนเที่ยวกลางคืน.

(๓) ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น.

(๔) ชักชวนเล่นการพนัน.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๐

มิตรแท้ ๔ จำพวก

๑. มิตรมีอุปการะ.

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์.

๓. มิตรแนะประโยชน์.

๔. มิตรมีความรักใคร่.

มิตร ๔ จำพวกนี้ เป็นมิตรแท้ ควรคบ.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๑

๑. มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔

(๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

(๒) ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว.

(๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้.

(๔) เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๑

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔

(๑) ขยายความลับของตนแก่เพื่อน.

(๒) ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย.

(๓) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ.

(๔) แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๑

๓. มิตรแนะประโยชน์ มีลักษณะ ๔

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว.

(๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี.

(๓) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

(๔) บอกทางสวรรค์ให้.

ที. ปาฏิ ๑๑/๒๐๑

๔. มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔

(๑) ทุกข์ ๆ ด้วย.

(๒) สุข ๆ ด้วย.

(๓) โต้เถียงคนที่พูดติเตียนเพื่อน.

(๔) รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๑๒

คิหิปฏิบัติ

สังคหวัตถุ ๔ อย่าง

๑. ทาน ให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน.

๒. ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน.

๓. อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

๔. สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว.

คุณทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๔๒.

สุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์.

๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค.

๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้.

๔. สุขเกิดแต่ประกอบการงานที่ปราศจากโทษ.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๔๙๐.

ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่ได้สมหมายด้วยยาก ๔ อย่าง

๑. ขอสมบัติจงเกิดมีแก่เราโดยทางที่ชอบ.

๒. ขอยศจงเกิดมีแก่เรากับญาติพวกพ้อง.

๓. ขอเราจงรักษาอายุให้ยืนนาน.

๔. เมื่อสิ้นชีพแล้ว ขอเราจงไปบังเกิดในสวรรค์.

องฺ จตุกฺก. ๒๑/๘๕.

นวโกวาท

ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย มีอยู่ ๔ อย่าง

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา.

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล.

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยบริจาคทาน.

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๘๔.

ตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้ เพราะสถาน ๔

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว.

๒. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า.

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ.

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน.

ผู้หวังจะดำรงตระกูลควรเว้นสถาน ๔ ประการนี้เสีย.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๓๓๖.

ธรรมของฆราวาส ๔

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อแก่กัน.

๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน.

๓. ขันติ อดทน.

๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน.

สํ. ส. ๑๕/๓๑๖.

คิหิปฏิบัติ

ปัญจกะ

ประโยชน์เกิดแต่การถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง

แสวงหาโภคทรัพย์ได้โดยทางที่ชอบแล้ว

๑. เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุข.

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข.

๓. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ.

๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ

ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ.

ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก.

ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย.

ฆ. ราชพลี ถวายเป็นหลวง มีภาษีอากรเป็นต้น.

ง. เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา.

๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๘.

ศีล ๕

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป.

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย.

๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม.

๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ.

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท.

ศีล ๕ ประการนี้ คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นนิตย์.

องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๗๒๖.

มิจฉาวณิชชา คือการค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง

๑. ค้าขายเครื่องประหาร.

๒. ค้าขายมนุษย์.

๓. ค้าขายสัตว์เป็นสำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร.

๔. ค้าขายน้ำเมา.

๕. ค้าขายยาพิษ.

การค้าขาย ๕ อย่างนี้ เป็นข้อห้ามอุบาสกไม่ให้ประกอบ.

องฺ ปญฺจก. ๒๒/๒๓๒.

สมบัติของอุบาสก ๕ ประการ

๑. ประกอบด้วยศรัทธา.

๒. มีศีลบริสุทธิ์.

๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว คือเชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล.

๔. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา.

๕. บำเพ็ญบุญแต่ในพุทธศานา.

อุบาสกพึงตั้งอยู่ในสมบัติ ๕ ประการ และเว้นจากวิบัติ ๕ ประการ ซึ่งวิปริตจากสมบัตินั้น.

องฺ. ปญฺจก. ๒๑/๒๓๐.

คิหิปฏิบัติ

ฉักกะ

ทิศ ๖

๑. ปุรัตถิมทิส คือทิศเบื้องหน้า มารดาบิดา.

๒. ทักขิณทิส คือทิศเบื้องขวา อาจารย์.

๓. ปัจฉิมทิส คือทิศเบื้องหลัง บุตรภรรยา.

๔. อุตตรทิส คือทิศเบื้องซ้าย มิตร.

๕. เหฏฐิมทิส คือทิศเบื้องต่ำ บ่าว.

๖. อุปริมทิส คือทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๒

๑. ปุรัตถิมทิส คือทิศเบื้องหน้า มาดาบิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

(๒) ทำกิจของท่าน

(๓) ดำรงวงศ์สกุล

(๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

(๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๓

มารดาบิดาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

(๔) หาภรรยาที่สมควรให้.

(๕) มอบทรัพย์ให้ในสมัย.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๒

๒. ทักขิณทิส คือทิศเบื้องขวา อาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ด้วยลุกขึ้นยืนรับ.

(๒) ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้.

(๓) ด้วยเชื่อฟัง.

(๔) ด้วยอุปัฏฐาก.

(๕) ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๓

อาจารย์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕

(๑) แนะนำดี.

(๒) ให้เรียนดี.

(๓) บอกศิลปให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง.

(๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง.

(๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือจะไปทางทิศไหนก็ไม่อดอยาก).

ที. ปาฏิ, ๑๑/๒๐๔

๓. ปัจฉิมทิส คือทิศเบื้องหลัง ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา.

(๒) ด้วยไม่ดูหมิ่น.

(๓) ด้วยไม่ประพฤติล่วงใจ.

(๔) ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้.

(๕) ด้วยให้เครื่องแต่งตัว.

ที. ปฏิ. ๑๑/๒๐๔

ภรรยาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕

(๑) จัดการงานดี.

(๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี.

(๓) ไม่ประพฤติล่วงใจผัว.

(๔) รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้.

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๔.

๔. อุตตรทิส คือทิศเบื้องซ้าย มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ด้วยให้ปัน.

(๒) ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ.

(๓) ด้วยประพฤติประโยชน์.

(๔) ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ.

(๕) ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๔,

มิตรได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕

(๑) รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว.

(๒) รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว,

(๓) เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้.

(๔) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ.

(๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๕.

๕. เหฏฐิมทิส คือทิศเบื้องต่ำ บ่าว นายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

(๒) ด้วยให้อาหารและรางวัล

(๓) ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้

(๔) ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน

(๕) ด้วยปล่อยในสมัย

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๕.

บ่าวได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕

(๑) ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย

(๒) เลิกการงานทีหลังนาย

(๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้

(๔) ทำการงานให้ดีขึ้น

(๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๕

๖. อุปริมทิส คือทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

(๑) ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ประกอบด้วยความเมตตา

(๒) ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา.

(๓) ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา.

(๔) ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน.

(๕) ด้วยให้อามิสทาน.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๕

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖

(๑) ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว.

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี.

(๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม.

(๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง.

(๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่ม.

(๖) บอกทางสวรรค์ให้.

ที. ปาฏิ ๑๑/๒๐๕

อบายมุข คือเหตุเครื่องฉิบหาย ๖

๑. ดื่มน้ำเมา.

๒. เที่ยวกลางคืน.

๓. เที่ยวดูการเล่น.

๔. เล่นการพนัน.

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร

๖. เกียจคร้านทำการงาน.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๖

๑. ดื่มน้ำเมา มีโทษ ๖

(๑) เสียทรัพย์.

(๒) ก่อการทะเลาะวิวาท.

(๓) เกิดโรค.

(๔) ต้องติเตียน.

(๕) ไม่รู้จักอาย.

(๖) ทอนกำลังปัญญา.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๖,

๒. เที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖

(๑) ชื่อว่าไม่รักษาตัว.

(๒) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย.

(๓) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ.

(๔) เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย.

(๕) มักถูกใส่ความ.

(๖) ได้ความลำบากมาก.

ที. ปฏิ. ๑๑/๑๖๙

๓. เที่ยวดูการเล่น มีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖

(๑) รำที่ไหนไปที่นั้น.

(๒) ขับร้องที่ไหนไปที่นั้น.

(๓) ดีดสีตีเป่าที่ไหนไปที่นั้น.

(๔) เสภาที่ไหนไปที่นั้น.

(๕) เพลงที่ไหนไปที่นั้น.

(๖) เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั้น.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

๔. เล่นการพนัน มีโทษ ๖

(๑) เชื่อชนะย่อมก่อเวร.

(๒) เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป.

(๓) ทรัพย์ย่อมฉิบหาย.

(๔) ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ.

(๕) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน.

(๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗.

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษตามบุคคลที่คบ ๖

(๑) นำให้เป็นนักเลงการพนัน.

(๒) นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้.

(๓) นำให้เป็นนักเลงเหล้า.

(๔) นำให้เป็นคนลวงเขาด้วยของปลอม.

(๕) นำให้เป็นคนลวงเขาซึ่งหน้า.

(๖) นำให้เป็นคนหัวไม้.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗,

๖. เกียจคร้านทำการงาน มีโทษ ๖

(๑) มักให้อ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำการงาน.

(๒) มักให้อ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน.

(๓) มักให้อ้างว่า เวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำการงาน.

(๔) มักให้อ้างว่า ยังเช้าอยู่ แล้วไม่ทำการงาน.

(๕) มักให้อ้างว่า หิวนัก แล้วไม่ทำการงาน.

(๖) มักให้อ้างว่า กระหายนัก แล้วไม่ทำการงาน.

ผู้หวังความเจริญด้วยโภคทรัพย์ พึงเว้นเหตุเครื่องฉิบหาย ๖ ประการนี้เสีย.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๗

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ศรีอักษร ๒๒๒-๔ ถนนรถไฟ นครปฐม โทร. ๒๔๑๕๗๖

นายอนุสรณ์ ศรีสุกใส ผู้พิมพ์โฆษณา ๑/๑๒/๒๕๒๐